

Сталий мир:
наш погляд
маніфест

Sustainable Peace: Our View manifesto

Устойчивый
мир: наш взгляд
манифест

Read in [english](#) | Читати [українською](#) | Читать на [русском](#)

Read [online](#)
(ENG, UKR, RUS)

Sustainable Peace: Our View manifesto

This manifesto is initiated by the Platform of Civic, Anti-War and Humanitarian Initiatives and was prepared by a collective of the authors

Contents:

- About the Manifesto
- Summary
- **Chapter 1.** Conditions for reconciliation with Ukraine: Responsibility, repentance, compensation
- **Chapter 2.** Transitional justice
- **Chapter 3.** Sustainable democracy in Russia and public administration
- **Chapter 4.** Sustainable peace
- In lieu of a conclusion

Читати [українською](#) | Читати на [росском](#)
Read [online](#) (ENG, UKR, RUS)

About the Manifesto

In the context of Russia's ongoing full-scale war of aggression against Ukraine, the main goal of Russian civil society is to achieve a just peace based on the principles of international law, in a form that will be recognized as just by Ukrainians themselves.

We, the authors of this manifesto, representatives of Russian civil society and anti-war initiatives, understand that dialogue between Ukrainian and Russian societies cannot be resumed in the context of continuing aggression. However, we hold ourselves responsible for formulating a vision of post-war justice and peace in order to contribute to the achievement of these goals by all means available to us.

We are fully aware that the actions of the Russian leadership and all those complicit in the crime of aggression cannot go unpunished. A ceasefire, the return of territory and the payment of reparations are not sufficient guarantees for sustainable peace to be established. Only the complete transformation of Russia into a democratic, free society built on the principles of the rule of law; overcoming the painful legacy of large-scale human rights violations by the leadership of the USSR, the Russian authorities in Ukraine and other states, as well as within Russia itself; society's realization of its responsibility for the crimes committed by the regime, as well as the total dismantling of the ideology of militarism and imperialism can be the guarantee of peace in the future.

We agree with the authors of the Ukrainian Sustainable Peace Manifesto that a return to the pre-war status quo in international relations is no longer possible. We support the need to create new conditions for international security and peace. Only this will make it possible to resolve issues of international relations from the position of law, and not force, so that Russia cannot again become a threat to peace and Ukraine.

We realize that this manifesto is just one attempt to respond to a huge and complex set of problems that our time has posed to Russian civil society and experts. Our answers to many of these questions are not clear-cut and would not be acceptable to all. That is why we are open to discussion and would like to continue the conversation.

In [Chapter 1](#) of the manifesto, we talk about the conditions for reconciliation with Ukraine. [Chapter 2](#) talks about transitional justice, without which Russia will not be able to build either a just or sustainable peace with Ukraine or a democracy based on the rule of law. [Chapter 3](#) takes a closer look at Russia's transition to democracy, and [Chapter 4](#) looks at how to achieve a sustainable peace.

The war against Ukraine and the dictatorship in Russia may continue for years to come. Unfortunately, scenarios where there is further escalation and expansion of the war cannot be ruled out. Russia may continue to occupy territories and destroy Ukraine and other countries. Internal repression is likely to intensify. Therefore, we are convinced that it is essential to act now, without waiting for a ceasefire, peace treaty or other way of ending the war.

We believe it is necessary to prepare, expand and defend the vision of a future sustainable peace and to build processes, mutual relations and mechanisms that can lead to it. We discuss below what a just peace can be. To get closer to it, we need, in particular, to publicly and privately support Ukraine's rights, advocate for its territorial integrity, and defend the need for broad, multilateral international support for Ukraine by all means necessary.

The movement towards a just peace includes direct support for all those who have experienced or are experiencing violence, persecution, pressure and manipulation by the Russian regime. This applies, first and foremost, to Ukrainians. This includes

opposing and documenting Russian crimes, assisting civil society in Russia, helping persecuted groups, minorities, political prisoners, and all those who find themselves exposed to the acts of the unlawful state. There is an immediate need to develop a concept of overcoming war and dictatorship and to build broad coalitions for this purpose.

Summary (read the full version below)

The road from Russia's war of aggression to a sustainable and just peace will be long and difficult. A ceasefire, the return of territory and reparations are not enough for a sustainable peace. A vision for post-war justice needs to be developed, and this manifesto is an invitation to discuss a set of problems for which we have no clear-cut solutions. The war against Ukraine and the dictatorship in Russia may continue for years to come. But we need to act now. A concept for overcoming the war and dictatorship needs to be developed and broad coalitions built for this purpose.

The first chapter of the manifesto discusses the conditions of reconciliation with Ukraine. Russian aggression was a logical continuation of the Russian state's politics and the transformation of Russian society. The state was privatized by a small group of individuals who used it to usurp power and wage a war of aggression. This was aided by Russia's impunity, given that until 2022 it had already waged wars in Chechnya and Georgia, and occupied Crimea and eastern Ukraine. The key instrument of aggression is the propagandistic concept of "*russskiy mir*" ("Russian world") which combines militarism, imperialism, corporatism of a fascist kind, the messianic idea of "saving" the world, xenophobia, and nostalgia for the USSR and the Russian Empire. Addressing the consequences of this aggression is impossible without changing Russia itself.

The first step towards a just peace is the de-occupation of territories and the restoration of the internationally recognized borders of Ukraine. The reintegration of the occupied territories into Ukraine will require solving problems created by Russia that affect different groups of the population of these territories. The responses to these problems should be guided by the restoration of justice, the norms of international law and human rights. Russia should compensate the damage caused to Ukraine. Russia's voluntary settlement of claims against it by Ukraine and other countries that have been the objects of its territorial aggression will be a boon for its further development.

The second chapter talks about transitional justice, without which Russia can neither build a just and sustainable peace with Ukraine, nor a democracy based on the rule of law and respect for human rights, solidarity and social justice. Russia needs to restore the constitutional legal order and the rule of law, and to re-establish a democratic state.

Civil society has a major role to play in transitional justice processes. Crimes that could not be investigated under the previous political regime due to systemic impunity because they were organized and instigated by the state are subject to transitional justice. If crimes are not punished, society views them as acceptable.

It will be necessary to investigate crimes committed by Russians in Ukraine since 2014, crimes related to the seizing and holding on to of state power, murder and poisoning of oppositionists, election fraud, crimes against vulnerable groups of the Russian population, and others. This should be done in cooperation with the International Criminal Court, investigative teams from other countries and Russian civil society.

Transitional justice will help address impunity, bring about reconciliation and establish a new approach to the past that is shared by the majority. Truth commissions would contribute not so much to punishing criminals, as to deconstructing the institutions and customs that created the foundation for Russian crimes. This work should be based on the principles of inclusion, making the different types of violence in society more visible.

The authors of the manifesto support the idea of creating a special tribunal for the crime of Russia's aggression against Ukraine. This would help the acknowledgement of moral and legal responsibility and justice, and would allow work to begin on deconstructing Soviet and imperial militarist narratives.

The third chapter examines Russia's transition to democracy. Democracy does not need to be restored in Russia, in as much as it needs to be built anew, providing safeguards that guarantee the change of power through free elections. The separation of powers, the rule of law, and the promotion of a political culture that protects the rights of minorities are essential. The first step will require the release of political prisoners, the abolition of repressive legislation, a return to respect for human rights and international treaties, and the independence of the judiciary.

An important step in building democracy will be the separation of local self-government from state power, decentralization and federalization. The central government should be formed on the principle of delegating certain powers to it from below. New agreements between the regions and the central government need to be made and the rights of indigenous peoples need to be strengthened. The budgetary system should ensure the financial autonomy of the regions. The development of a responsible environmental policy needs to be made a separate matter of concern.

The high level of aggression, which became evident during the war with Ukraine, shows how profound the change in attitudes within Russian society needs to be. Otherwise, this aggression will continue to spill out of the country. It is necessary to address the violence that currently exists in the country's main social institutions, significantly increase gender equality, decriminalize the LGBTQ+ community, and abolish discriminatory and hateful laws.

A dismantling of cultural stereotypes associated with the ideas of empire, expansion, nationalism, patriarchy and supremacy needs to be facilitated. The security forces should be brought under civilian control and completely reformed. School education should be freed from militaristically patriotic ideology. Civic education should become a tool for building informed citizenship.

The fourth chapter emphasizes that in order to achieve a sustainable peace, all aggressive aspects of Russian foreign policy need to be eliminated. The principle of universal jurisdiction needs to be introduced, which allows individuals to be tried for violating international law regardless of their nationality and where the crime was committed. This is a fundamental tool for creating a world based on law and justice. Tolerance for authoritarian regimes need to be rejected if such crimes are not to be repeated in the future.

For us, as the authors of this manifesto, the aggression against Ukraine is unacceptable. We cannot stop the war right now, but we will continue to do everything possible to achieve peace and contribute to the creation of a post-war democratic Russia that will be able to say, "Never again!"

Chapter 1. Conditions for reconciliation with Ukraine: Responsibility, repentance, compensation

The Russian aggression against Ukraine was the logical continuation of the politics of the Russian state and the transformation of Russian society, which had failed to find its place after the collapse of the USSR. Ressentiment significantly predetermined the direction of Russian society's transformation.

In the eyes of the majority of Russian citizens, and under the deliberate influence of state propaganda, the victory over the totalitarian Soviet regime gradually turned into defeat in the Cold War, national humiliation and the collapse of people's prosperity. The crisis of 1993 led to the transformation of the new Russia into a super-presidential republic, creating the preconditions for the formation of a totalitarian regime. Representatives of the Soviet elite and their descendants largely retained their influence, inheriting undemocratic political views reinforced by the unprecedented growth of personal wealth. Weak democratic institutions and a civil society in the process of formation were unable to counteract the authoritarian trend. The Russian state was privatized by a small group of individuals who used it for their own criminal and then terrorist purposes.

The first, and then the second war in Chechnya, the 2008 war with Georgia and the occupation of part of its territory contributed to the revival of militaristic sentiments. Russia was not rebuffed and went unpunished. The result was the first stage of

Russian aggression against Ukraine, which manifested itself in the occupation of Crimea and Sevastopol and the seizure of large parts of the Donetsk and Luhansk Oblasts of Ukraine by Russian forces.

The key tool that Vladimir Putin and his entourage used for their aggression against Ukraine was the propagandistic concept of *Russkiy mir* ("Russian world"). It merged Russian militarism, imperialism, corporatism of a fascist kind, the messianic idea of "saving" the world, xenophobia, and nostalgia for the USSR and the Russian Empire. In relation to Ukraine, this was used as an ideological basis for denying the very existence of the Ukrainian people and language, for justifying Russia's "historical right" to the lands of Ukraine, for justifying aggression and the subsequent "de-Ukrainization" of occupied territories.

We realize that overcoming the consequences of this aggression is impossible without changing Russia itself. The first stage of this change should be the achievement of a just peace.

De-occupation of territory

An obvious prerequisite for a sustainable and just peace is Russia's de-occupation of all captured territories, including annexed ones. It is essential that Ukraine's internationally recognized borders are restored.

The reintegration of the occupied territories will inevitably cause a number of problems created by Russia but that affect different population groups of these regions. They should be solved with a focus on respect for humanitarian law and human rights. **These problems include:**

- The prosecution, criminal and otherwise, of citizens and former citizens of Ukraine for crimes against individuals, the state, their cooperation with the occupiers etc.
- The legal status of citizens who lived in the occupied territories prior to their occupation but who have renounced Ukrainian citizenship.
- The legal status of children born in the occupied territories after their occupation.
- The legal status of children deported to Russia and given Russian passports (including adopted children, sometimes with their names changed).
- The legal status of Russian citizens who resettled in the occupied territories after the occupation and the status of property acquired during the period when Ukrainian legislation and law enforcement were not in force in these regions.

- The possibility for residents of the territories (regardless of their citizenship) who are not subject to criminal and other prosecution by Ukraine to travel abroad and protection of their property rights in this case.
- The return of property illegally seized by the occupation authorities, compensation for the loss/damage of property.
- The settlement of property relations (legalization of transactions) made voluntarily and fairly by the rightful persons during the period of occupation, but not in accordance with Ukrainian legislation
- The protection and limitations of citizens' electoral rights in the reintegrated territories, the particularities of exercising local self-government there.

In all these and similar issues, Russia should follow the principles of restoring justice and the norms of international law. When reintegrating the occupied territories into Ukraine, inhabitants of these regions who would like to tie their future to Russia should be given such an opportunity. The Russian state should be responsible for the costs of this. It should be possible to ensure a fair trial, in compliance with international law, for those who have committed crimes on the internationally recognized territory of Ukraine. This step is necessary to restore the legal space on Russia's internationally recognized territory.

Reparations for Ukraine

During its war of aggression in Ukraine, Russia has inflicted enormous damage. The lives lost and the towns and villages that have been destroyed by the war represent irreparable, irreplaceable damage. The damage must be assessed according to internationally recognized methodology and compensated to Ukraine in a foreseeable time frame. Russia's war against Ukraine is neither just nor necessary. As in the case of a crime, the payment of compensation that recovers some of the damage done is a way to restore justice. The voluntary settlement of all disputes and claims involving Russia and countries that were objects of its territorial aggression (including compensation) will be a boon for Russia's further development.

A similar approach can be applied in settling disputes with other countries with which Russia has unresolved disputes or against which Russia has committed aggression, including Belarus, Georgia, the Baltic states, Moldova and Poland.

As long as relations between Russia and Ukraine remain hostile, Russia will not be able to normalize relations with Europe and the US. This, in turn, will prevent Russia from gradually restoring the welfare of Russian citizens and building a peaceful society.

Reparations can be primarily funded by using the funds of Russian assets that have been frozen abroad and sanctioned companies and individuals. In this case, reparations will not undermine the Russian economy and will not noticeably affect

the welfare of the population. Reasonable terms, amounts and mechanisms are needed for such payments. We also propose the creation of a specially allocated account to which Russians can transfer funds for the reconstruction of Ukraine voluntarily. These transfers will be one of the opportunities to demonstrate that they are aware of their responsibility.

We would like voluntary compensation to become an effective, practical way of recognizing responsibility for the crimes committed by Russia, although we realized that this is not enough. Responsibility for the crimes committed is not limited to the payment of reparations.

Addressing the humanitarian consequences of the war

Russia's aggression and war crimes have caused a humanitarian catastrophe in the areas of human rights, refugee rights, family and children's rights, ecology among others. We realize that these problems will not be solved by themselves as a result of the mere cessation of active armed operations. Any peace agreement must necessarily include a clear plan to resolve these problems and minimize the severity of their consequences.

The occupation measures, policy of filtration and mass persecution of Ukrainian citizens have resulted in the imprisonment of thousands of people in Russian prisons. Criminal cases have not been opened against the vast majority of them; many are held extralegally, sometimes in secret prisons. Torture has become an integral part of this process of mass abductions and arbitrary deprivation of liberty. The psychological and physical traces of the abuse will be borne by the victims for the rest of their lives.

Victims of the war are also those who have fled from it – to Europe, to third countries and to Russia. Many families are separated and have no way of contacting their relatives. Many exist in poverty, without permanent jobs are a place to live. Returning home is often impossible. Ukrainian citizens who have fled to Russia are often forced to take Russian citizenship to make their existence possible in Russian-controlled territories. For some of them, this is not a voluntary but a forced step.

Up to 738 thousand Ukrainian minors have found themselves in Russian-controlled territory. Ukraine believes that at least 16 thousand of them have been deported. Many of these people are placed in special camps or other institutions where they are subjected to ideological indoctrination. Persons with mental disabilities who were in psychiatric hospitals in the occupied territories find themselves in a similar situation. Many of them were taken to Russian territory without their relatives being notified and given Russian citizenship. They find themselves cut off not only from their relatives, but also from their culture. These actions are criminal.

The war has caused many small and large ecological disasters. The territory of Ukraine is very heavily polluted as a result of the fighting, flora and fauna are in a

catastrophic state. Environmental crimes must be investigated and their perpetrators punished. Russia must participate in the fixing of the damage (through the demining of territories and restoring biodiversity).

In order to address these consequences of the war, we consider it necessary, among other things, to:

- Release and repatriate to their homeland all illegally detained Ukrainian civilians without a legal status established by law.
- Dismantle the Russian system of filtration camps and the system of secret prisons.
- Refer criminal cases against Ukrainian citizens that have been opened in Russia since the start of the aggression to an independent, impartial and public court.
- Repatriate to Ukraine all Ukrainian citizens convicted of crimes against other Ukrainian citizens for review by Ukrainian courts.
- Ensure that Ukrainian citizens, especially the elderly, the sick, the disabled, and children, have the opportunity and conditions for an unimpeded return from Russian territory to their place of permanent residence.
- Establish a bureau to search for missing civilians and ensure that Ukrainian citizens can visit Russia to search for relatives and visit their places of burial.
- Create a unified register of Ukrainian children who have been caught in Russian-controlled territories since 2014 to ensure the possibility of searching for them and the protection of their rights by Ukraine and interested parties. Guarantee the return to Ukraine of children who had legal parents (biological or adoptive) and children under the care or guardianship of the state or private individuals.
- Together with Ukraine and international organizations, guided by the principle of the child's best interests, to resolve the fate of children who did not have legal guardians at the time of coming under Russian rule and who were adopted into Russian families on the basis of a guarantee that they will retain their Ukrainian citizenship, ties with relatives and access to their native culture.
- Guarantee Ukrainian citizens the unconditional right to compensation for abduction, illegal detention, torture, damage to health and life, illegal adoption and other crimes committed against them.
- Investigate all cases of crimes committed against Ukrainian citizens since 2014, guaranteeing that justice will be served to all those involved, regardless of their rank and social status.

- Provide for various forms of active cooperation with the relevant Ukrainian authorities, international organizations and civil associations of Ukraine and Russia in the course of these investigations.
- Ensure the wide access of the Russian, Ukrainian and international public to the results of these investigations and other information on crimes committed by Russian citizens against Ukrainian citizens since 2014.

All investigations and proceedings on such crimes should be open to the international public and broadcast in several languages, including Russian. Russian citizens should have access to information on the scale of the crimes committed since 2014.

Chapter 2. Transitional justice

Basic principles for the realization of transitional justice

Russia needs to restore the constitutional legal order and the rule of law and to re-establish a democratic state based on unconditional respect for human rights, solidarity and social justice. We endeavour to facilitate this. This goal will require full-scale constitutional reform, a working through of the totalitarian past and a decisive rejection of the current unjust, immoral and anti-human system of governance.

A just world cannot be sustainable if Russia does not embark on the path of building a democratic federal state based on the rule of law. A prerequisite for such a transformation must be the launch and implementation of transitional justice processes and Russia's acceptance of moral, political and legal responsibility for acts of aggression committed against other independent states and for other international crimes committed by its armed forces and special services, for current and past crimes against its own citizens.

The goals entail the adoptions of comprehensive measures in the political, legal, educational, institutional, social and culture spheres. They should be aimed not only at dismantling the existing political regime in the country but also at preventing its revenge, establishing and entrenching democratic institutions and practices in the future.

The role of civil society

A huge role in the development and implementation of measures to transform the Russian state, political system and society lies with Russian civil society, with the possible participation of civil organizations from other countries. Civil society must act in a principled and decisive manner, taking into account the lessons of the failed

and abortive transition of the early 1990s, which was not accompanied by the necessary transitional justice measures.

Full-scale transitional justice processes can only begin after the end of armed combat, when societies are on the path to democratization. But the preparation of these measures should be initiated as soon as possible. Transitional justice processes should not be the sole responsibility of the state, which is responsible for large-scale human rights violations. Civil society has an important role to play in initiating and monitoring transitional justice processes. These efforts should be aimed at ensuring that state wrongdoing is remedied in accordance with international legal standards, building on key transitional justice mechanisms. **These include:**

- Truth commissions,
- Reform of the judiciary, law enforcement, military and security forces to ensure fair justice,
- Prosecution of those suspected of crimes,
- Compensation for psychological and material damage, legal rehabilitation of victims,
- Lustration and other measures to rehabilitate state structures,
- Memorialization, safeguards ensuring that the crimes will not be repeated.

The work of transitional justice will lay the foundations for Russia's transition to establishing the rule of law and democracy. These measures will provide justice for the victims, show care and solidarity for them, punish the perpetrators and create conditions to ensure that crimes are not repeated.

As the experience of Russia at the turn of the 1980s-90s shows, incomplete and inconsistent implementation of transitional justice measures creates conditions for democratization to fail, the rule of law not to be established, and makes authoritarian revenge possible. We believe that this negative experience should be taken into account in the political transition from Putin's regime to liberal democracy. Preparations for this implementation of transitional justice should be initiated before the war ends and the political regime in Russia changes.

Transitional justice applies to crimes and offenses that could not have been investigated under the previous political regime and, in the case of Russia, at least since 1917. In some cases, transitional justice is also needed for earlier events. It targets crimes that cannot be investigated and punished in a timely manner due to "systemic impunity". These are crimes that are organized, "sponsored," inspired and/or perpetrated by the state.

Without being investigated, such crimes become the norm of behaviour in state and law enforcement agencies, special services, courts, budgetary organizations, etc. If no-one is punished for committing such a crime, such as, for example, election fraud, then society begins to perceive such acts as acceptable, they become part of the professional culture.

An important task for transitional justice in Russia will be to investigate crimes aimed at appropriating and retaining state power, including terrorist acts on the territory of the country, elimination of independent media, bribery, murder and poisoning of opposition members, rigging of elections and preventing independent candidates, forcing citizens to vote for representatives of the authorities, and politically motivated repression. They should be investigated in detail and the results should be openly published.

The set of transitional justice measures should, including in cooperation with the International Criminal Court, courts and investigative teams from other countries, provide for investigations into crimes committed by Russians in Ukraine since 2014. We believe it is necessary to collect detailed testimony from Russian soldiers and from all Russian citizens who visited the occupied territories or were involved in working with Ukrainians on Russian territory and who may have been participants in or witnesses to crimes.

We see as a special area of focus for transitional justice the investigation of crimes related to interference in the internal affairs of other countries. Investigation and punishment of the subjects of past crimes should be accompanied by the prevention of new crimes and the cessation of ongoing crimes. The goal of these proceedings should be to overcome impunity, without which neither reconciliation with other countries nor the establishment of institutions based on the rule of law is possible.

The same measures should be taken with regard to crimes committed on the territory of Russia, especially against vulnerable groups, ethnicities, and territorial and legal entities, including federal subjects. Those who currently support the Russian political regime will also need to be involved. After all, the goal of transitional justice is to establish an approach to the past that is shared by the majority, to achieve reconciliation.

Special Tribunal for the crime of aggression

We fully support the idea of creating a Special Tribunal for the crime of Russian aggression against Ukraine. This will be a step towards accepting responsibility for acts of aggression and will accelerate the movement towards restoring the disrupted balance in the world community. It will contribute to reconciliation with Ukraine, restoring relations on the basis of justice, trust and respect.

The establishment of such a tribunal will serve as an act of moral and legal justice and contribute to the prevention of repeated crimes, sending a clear message to other political actors that it will not be possible to avoid responsibility for acts of aggression. The participation of independent Russian experts in the establishment and work of the tribunal will be proof of our sincere intention to accept responsibility, bring about justice and promote reconciliation.

It is important that official Russian structures and the population perceive such a tribunal not as “anti-Russian” but as aimed at investigating and punishing the crime of aggression. It is equally important that the creation of the tribunal will also contribute to the rule of law and sustainable democracy being established in Russia, ensuring respect for the principles of supremacy of the international law and the development of democratic institutions, which will be the foundation of our society in the future.

The work of restoring justice requires not only the individual punishment of perpetrators, but also the deconstruction of those institutions and customs that created the foundation for these crimes. It must be built on principles of inclusion.

Truth commissions make visible the different types of violence in society. Therefore, vulnerable groups should be included in their work: women, LGBTQ+ people, people with disabilities, representatives of indigenous groups and ethnic minorities. Commissions should work with such groups, draw on their views, testimonies and research, and conduct their work in an open manner. This will help to build a growing body of evidence of discrimination against people with disabilities, racist, gender-based, sexualized, homophobic, ageist and economic violence.

The politics of memory and addressing the “imperial syndrome”

Russian society has not only to deal with the consequences of the crimes committed by Russia in the last 30 years, but also to work through the full range of crimes committed by the Soviet state between 1917 and 1991, and in some aspects, even earlier history. Many systematic crimes of Soviet and imperial power have become much more visible to the public specifically after 2014 and especially since 2022. The catastrophic lack of work to comprehend and deconstruct the mechanisms of Soviet state violence, oppression and discrimination that has been carried out in Russian society so far has become doubly evident.

Memory and history must be taken out from under the control of the state. Without this, it will not be possible to analyze Russian history from the perspective of the interests of the individual and society, not the state. History should not become a tool of state propaganda. Civic and activist associations need to regain freedom of memory by facilitating a dialogue among all interested social, ethnic, territorial, religious, confessional and other groups and circles of society about the understanding of Soviet and imperial history. In the USSR and the Russian Empire, many people experienced oppression, suffered from forced Russification, homophobia, gender discrimination, among others. The experiences of those groups that have not left written testimonies also need to be examined.

Moving towards sustainable peace is impossible without analyzing and fully deconstructing the historical and political, Soviet and imperial militarist narratives, practices and ideas that underlie Putin’s current political mythology. Particular

attention should be paid to hateful ideas, including the idea of “*Russkiy mir*,” homophobia, and the subjugation of entire nations. Such ideas became the ideological underpinning of the war against Ukraine. **The deconstruction of historical and political myths requires:**

- A political and legal assessment of the systemic crimes of the Soviet and imperial state, a detailed account of state terror and its participants. After that, programs that will help to restore justice, compensate victims and their descendants for the crimes committed need to be established.
- The abolition in Russia of so-called “memory laws” that were passed to combat dissent, as well as laws restricting access to archives.
- Opening and transferring to public use and independent control all state and departmental archives, including those of the Soviet Union and the Russian Empire, and digitizing and publishing the corpus of documents significant to the public.
- Dialogue with peoples outside the Russian Federation who suffered at the hands of the USSR and its dominance in the region to open a space for joint critical reflection on the Soviet experience. In many cases, the recognition of past crimes (the Holodomor, the Asharshylyk, annexations, deportations, military invasions, etc.) and their international status need to be enshrined in law with legally binding documents.
- Increasing the visibility of the systemic oppression of Ukraine, Ukrainian culture and identity, exposing anti-Ukrainian stereotypes and myths formed in the Russian Empire and constructed by the Soviet and Russian authorities. It is necessary to clarify the history of ownership of Ukrainian historical artifacts, culture and art in Russian museums, with the aim of proposing the return to Ukraine of those objects of Ukrainian origin.
- The full rehabilitation of those who resisted Soviet rule in Ukraine, Lithuania, Latvia, Estonia, Belarus, Georgia and other countries that fought for sovereignty. The visibility of anti-Bolshevik, anti-Soviet resistance needs to be increased. It is essential to learn to see the people who fought for the preservation of national languages, religions, and culture in the republics within the USSR and the RSFSR.
- The transfer to the local government level issues of toponymy, installation of monuments and memorial plaques, and the dismantling of Soviet and Putin-era monuments.
- Maximum autonomy of school and university education and research from the state. The full autonomy of universities is essential.
- The demythologization of pseudo-patriotic narratives about World War II, its reinterpretation on the basis of family memory and the historical memory of

other countries. Deconstruction of the notion of wars in which Russia participated, of the “peaceful” expansion of its territory.

These steps will contribute to the development of critical thinking among Russian citizens, the emergence of citizens and a society that will be able to take responsibility, participate in the development of fundamental values in the country, and deter the state from committing new domestic and international crimes.

It is essential to accept responsibility for crimes committed against peoples living in the territory of modern Russia, the USSR, the Russian Empire, as well as in the zone of their influence.

Support is needed for cultural and research projects that deconstruct the ideology of the past and Russian imperialist narratives. Support is also needed for programs related to the study and preservation of minority traditions, art and literature, the development of political spaces in the languages of different peoples in Russia, and support for feminist, queer and other activists.

A sustained emancipation of the Russian language from totalitarian narratives and forms is necessary. Xenophobic and chauvinistic discourse, the supremacy of one race or ethnic group over another must be investigated and condemned by society. This is an even more difficult task than the fight against ideas: a careful deconstruction of linguistic habits, linguistic practices, in which all these ideas are embodied and reproduced unconsciously by people. To address the imperial syndrome, it is necessary to strengthen horizontal ties and cooperation between regions.

Chapter 3. Sustainable democracy in Russia and public administration

We do not know what the contours of post-war Russia will look like. However, for any territorial entity, within any of its boundaries, there will be a question not just of “restoring” democracy, but of a fundamentally new stage of building democracy in Russia. In Russian civil society today, there is a consensus that sustainable democracy entails constitutional and institutional safeguards that guarantee power is handed over at all levels in line with the results of free elections.

We stand in solidarity with Russian opposition groups that aim to: 1) adopt a new electoral code providing for the independence of election commissions and public control over elections, 2) conduct comprehensive federalization that will no longer allow central authorities to usurp power, 3) dismantle the super-presidential form of government and transition to parliamentary forms of government, 4) form a government of the coalition that wins the election, 5) restore an independent judiciary and legislature, 6) guarantee freedom of speech and conscience, 7)

create/re-establish the law enforcement system and severely limit the powers of the security forces; establish civilian control and mechanisms of accountability to society for the security forces.

Russia needs separation of powers, the rule of law and the maintenance of a political culture that protects the rights of minorities. Post-war democracy in Russia will only be possible through a sustained solidarity effort to maintain it.

Human rights and independence of the judiciary

The foundation of the catastrophe that unfolded after February 24, 2022 was the systemic violations of the rights and freedoms of Russian citizens that have been growing over recent decades. They were made possible by the insufficient readiness of Russian society to defend its rights and freedoms. The reaction of the international community to these violations was also insufficient.

There is a need for a more consistent and principled position of the international community regarding the situation with human rights and freedoms in Russia, the Russian state's compliance with generally accepted norms and standards in this area, and the obligations it has assumed. At the same time, it is important to build a national system of human rights training and education.

After the change of political regime in Russia, political prisoners and all those who have been illegally detained need to be released as soon as possible. All criminal cases with indications of political motivation and illegality of prosecution need to be reviewed. Repressive legislative norms that contradict the Russian Constitution, universally recognized principles and norms of international law, international treaties of the Russian Federation and principles of equal rights must be abolished. These actions should become a necessary and indispensable condition for a postwar settlement.

Substantial efforts are also needed in the following areas:

- Ensuring the real independence of the courts, expanding the jurisdiction of trials by jury, and abolishing exemptions to this independence,
- Ensuring the real adversarial nature of the parties to criminal and administrative proceedings,
- Expanding the rights of the defence in criminal and administrative cases,
- Guaranteeing the transparency of the court,
- Guaranteeing the independence of the legal profession,
- Revising anti-extremist and counter-terrorist legislation in order to narrow the scope of its application, make the norms more specific, and minimize opportunities for misuse,

- Abolition of norms establishing and regulating the concepts of “foreign agents”, “undesirable organizations”, “propaganda of non-traditional values”, etc.,
- Systemic softening of criminal legislation, consistent implementation of the principle of legal certainty, minimization of discretion and selectivity in law enforcement, narrowing the scope of criminal liability,
- Reform of prison legislation aimed at humanizing the detention of prisoners and creating conditions for their successful reintegration into society; expansion of public control over the penitentiary system,
- Abolition of legislative restrictions on freedom of assembly and consolidation of mechanisms for the realization of the right to freedom of assembly,
- Abolition of mechanisms to extrajudicially restrict the right to freedom of expression,
- Simplification of the legislation on civil associations, including their founding, reduction of the possibilities for state bodies to interfere in their activities.

Local self-government

Any changes to institutions, values and policies will be sustainable only to the extent that they permeate the fabric of social relations. A sustainable peace will have to be implemented in more than 20 thousand Russian municipalities.

Democratization, decentralization, granting local governments independence, and strengthening the tax base will not be enough to create a system of local self-government in Russia. Municipal power must be securely separated from state power.

Local self-government, which incorporates common sense and the natural cooperation of people to the greatest extent possible, becomes a school of democracy for a huge mass of citizens. That is why we are in favour of maximizing the competence of local self-government, transferring the widest possible range of issues to it, and ensuring its financial independence. It is also important to stimulate the interaction of human rights and other civil society organizations with local government.

Federalization and decentralization and the rights of indigenous peoples

After the war, the main powers and financial resources in Russia should be concentrated at the local and regional level. The central government should be formed on the principle of delegating certain powers to it (in the field of defence,

security, development of national infrastructure, ensuring the unity of economic and legal space), it should not have functions that have not been clearly delegated by law. It will remain for the federal centre to control the regional authorities' compliance with constitutional norms and legal standards, including human rights.

A new agreement between the regions and the centre needs to be made, which will distribute powers in detail, create a system of checks and balances to control the work of the federal centre and provide for the possibility of the regions' withdrawal from the federation. The main principle of the new federal structure is voluntariness.

The new statutes of the federative state should enshrine the rights of indigenous peoples, including the right to self-determination, in accordance with the foundational documents of the UN and the Council of Europe. Special status should be accorded to the linguistic rights of indigenous peoples, **including:**

- the right to receive education in their native language,
- the right to have indigenous languages recognized in federal and regional constitutions and legislation,
- the right to live free from linguistic discrimination,
- the right to create and have access to media in their own languages,
- the right to receive medical care in one's native language.

It is essential to enshrine the financial autonomy of the regions, which means replenishing regional and local budgets from revenues generated on their territory. For regions with a low level of economic development, an institute for regional development can be launched. To ensure financial autonomy of the regions, the tax and budget system need to be reformed in favour of a more equitable distribution of revenues between regional budgets and the federal centre, whose powers, administrative apparatus, and authority should be significantly reduced. Regions should become customers of the federal centre's public administration services, paying for its work through contributions to the central budget.

An independent anti-corruption institute (the Accounts Chamber of the Russian Federation, currently under the control of the executive branch) should perform the functions of independent public control over the implementation of budgets on all levels and anti-corruption measures.

Climate change and environmental protection

Russia has vast natural resources. Its ecosystems are important not only for the country's population, but also for the whole world. But for its neighbours, Russia can also be a source of environmental problems. Therefore, we call for the preservation of Russia's unique natural ecosystems and biodiversity, and for their sustainability in the interests of the world.

This requires the application of improved and up-to-date environmental expertise and an environmental monitoring system at the stages of planning and implementing

environmentally significant economic projects. It is very important to ensure active public participation in decision-making as well as to revise legislation and enforce it in the field of specially protected natural areas, the protection of natural UNESCO World Heritage Sites, forest protection, the preservation of Baikal etc.

Special attention should be paid to issues of waste management, including industrial and household waste. The existing waste management system is not sustainable. Reforms are required to transition to the principles of a circular economy which will help to reduce waste and increase recycling.

Russia's most important task is to achieve a just energy transition. Currently, Russia depends on hydrocarbon resources and receives revenues from their export, which allow it to conduct military operations in Ukraine and finance processes that destabilize entire countries and regions. Russia is one of the largest countries in terms of greenhouse gas emissions, so it is important to reorient energy policy towards the development of renewable energy sources, considering the possibilities of reducing dependence on nuclear power.

Russia should actively support international agreements, including the 2030 Agenda for Sustainable Development and the Paris Agreement on Climate Change. Russia's ratification of the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters will be another important step towards a sustainable and secure world.

Overcoming societal violence and gender equality

Russia's full-scale aggression against Ukraine has shown everyone how high the level of aggression and violence in Russian society is. This situation needs to change, otherwise this aggression will continue to threaten all segments of Russian society, including children, the elderly and other less protected groups, and will equally hinder the building of a sustainable peace.

It is known that the higher the level of gender equality in a country, the lower the level of violence in society and its propensity to resolve internal and external, including inter-state, disputes through violence. Gender equality and the physical security of women and other vulnerable groups are among the foundations of sustainable democracy today.

Like the majority of the Russian population, we support women's right to abortion, believe that men and women are equally effective at work and equally capable of being good parents and running a household. Despite the Russian government's efforts to propagandize and forcibly introduce pseudo-conservative values, they find little support in society.

Current Russian legislation and the authorities' refusal to pass the necessary laws, including a law on domestic violence, prevents men from being fully integrated into the family, women from being fully integrated at work, and everyone from feeling

safe. Protection from harassment and discrimination in education and the workplace is needed. The full transformation of the Russian state and society cannot be realized without abolishing conscription.

It is necessary to change family support systems to actively include both parents in caring for children (e.g., changing the system of parental leave), to increase support for families (allowances, nurseries, kindergartens, schools, etc.), especially those with many children, and to create an alimony fund. It is of great importance to achieve equality in the workplace: equal pay and audits to ensure this, the widespread introduction of the practice of “blind recruitment”, and the protection of labour rights of those who take care of children and sick relatives.

The war and, in particular, military recruitment from the Russian Federal Penitentiary Service have increased domestic and street violence. To reduce it, special programs are needed to treat and rehabilitate combatants with PTSD and addictions. Russia cannot be part of a sustainable peace as long as there are many discriminated categories of people within the country itself. Low rates of participation of women in politics increases the risk of military conflicts. Democracy is impossible without inclusion, and the inclusiveness of power begins with gender diversity. Women are the largest discriminated group in Russia, so their participation in politics on an equal footing with men will make Russian politics more peaceful and democratic.

Decriminalization of the LGBTQ+ community

Over the past 12 years, Russia has adopted several discriminatory laws that not only prohibit openly declaring one's sexual orientation and gender identity, but also incite hatred in society towards LGBTQ+ people, including through propaganda. The criminalization and declaring the LGBTQ+ community as extremist, the de facto prohibition of transitioning for trans people and the promotion of a narrative of hatred towards this, as well as any other vulnerable, group, contradicts the fundamentals of human rights and makes it impossible to create a just and sustainable society based on the principles of democracy and equality.

The discriminatory and hateful laws need to not only be repealed, but attention also needs to be paid to investigating crimes committed against LGBTQ+ people among others, and to taking measures to ensure their rights and safety in society.

The role of culture

After the war, Russian culture will have to answer a very difficult question for a long time: how did it come to pass that we allowed a historical catastrophe? The cultural dimension of Putinism must undergo a thorough critical analysis. The answer to this question and the attempt to prevent aggression in the future will require dismantling the concepts of empire, which even now remain alive in the minds of tens of millions

of Russians. Culture can play an enormous role in shaping a post-imperial, post-war future.

The goal of this new culture is to help dismantle cultural stereotypes associated with ideas of empire, external expansion, nationalism, patriarchal society, the superiority of one people over another, one country over another, one person over another. Through artistic works, cultural actors could help dismantle harmful stereotypes that are often considered a fundamental part of the Russian worldview, starting with the idea of Russia's special path.

Close cooperation with artists from Eastern and Central Europe, the South Caucasus and Central Asia would help bring their voices to a wider public in Russia, talking about Russian and Soviet occupation, about their perceptions of the past and the "friendship of peoples". The work of reinterpreting history will be an important part of cultural work. After all, most people now perceive both modern Russia, the USSR, and the Russian Empire as states that brought goodness and civilization to neighbouring peoples. Stalinism and imperial stereotypes are deeply rooted in Russian culture.

Demilitarization

The monopolization of control over the Russian armed forces and other security agencies, as we witnessed in February 2022, has given Putin a powerful tool to consolidate personal power within the country and pursue imperialist policies. Russian civil society and democratic politicians must re-assert systematic parliamentary and civilian control over the armed forces. The activities of the Russian security forces should be aimed at protecting human rights, not the interests of a narrow group of politicians.

For this purpose, future democratic institutions and civil society need to follow five fundamental principles in the development of national security structures:

- Russia must establish systematic parliamentary and civilian control over all militarized organizations. For this purpose, the best world standards, the experience of other countries and the negative lessons of Russian history should be used.
- Future democratic institutions and civil society should carry out reforms to the armed forces, including reform of military legislation, training and military science as part of fulfilling Russia's future international obligations and international law. This will require the will of politicians who are capable of uniting the military, civil servants and civil society representatives in the interests of peace, the protection of human rights and the fulfilment of Russia's international obligations.

- The reform of the military-industrial complex should build the economic basis for a more efficient, dynamic and modern force that does not harm civilians and the environment.
- Russian foreign policy should be responsible for the peace and prosperity of future generations. To this end, Russia, together with international partners, should reinstate its full participation in international arms control and non-proliferation treaties, given the increasing role of non-European countries in the global security system.
- Russia's democratic civil society and government should carry out widespread education of Russian citizens about the functions, roles, and principles of all Russian security agencies. The militaristic myth about the role of the armed forces and other security agencies in Russian history hinders peaceful democratic development and harms the security of Russian and other countries.

To combat militarism, the Russia school curriculum must be completely freed from militaristically patriotic ideology and reoriented toward solidarity with others, creative entrepreneurship, and cultural openness. Russian children should be guided towards caring for each other, creativity, and the well-being of their community and country, understanding who is protecting them, from whom and how.

Civic education

The totalitarian communist regime and its direct successor, the modern Russian regime, have committed the gravest crimes against humanity. They have targeted individuals and society as a whole. The impunity of these crimes, the remorselessness of society, the rewritten history, and the indoctrination of citizens from school onwards have made the Russian population inert and ill-equipped for civic participation.

Civic education is a necessary condition and tool to develop the conditions for conscious citizenship. It involves the citizen's awareness of themselves as an active participant in civic life (not only within their state, but also in the world), an understanding of the complexity and interconnectedness of processes in the global world, of history, their own involvement and responsibility, and the civic solidarity that naturally follows from this. A strong and enlightened civil society creates the conditions for a sustainable democracy, demands accountability from the state and helps to ensure that violence will not be repeated.

Chapter 4. Sustainable peace

The blame and responsibility for the attack on Ukraine lies entirely with Russia. However, changes in Russia alone are not enough to prevent other similar tragedies. Despite the efforts of the global community, the world continues to be shaken by wars. Peacekeeping efforts must continue and the world order must be strengthened if we want to live in peace.

Russia needs a fundamentally new foreign policy doctrine after the war. It can be based on the document approved in 1993, when Russia demonstrated its desire to become a democratic country whose main foreign policy goal is to establish good neighbourly relations with partners and bordering countries, and whose main instrument is diplomacy. The use of military force to resolve political and state disputes should once again be declared unacceptable.

All aggressive elements of foreign policy, including the use of military force, should be clearly linked to international security mechanisms within the framework of the OSCE, the UN, and other international organizations and alliances. The CSTO can be preserved only if it is radically reformed on the basis of equal representation of the interests of all member states and if the alliance is transformed into a real collective body for maintaining order, rather than the police structures that Russia uses today to pressure its neighbours. The creation of new regional alliances and organizations to achieve a balanced horizontal system of collective security needs to be fostered.

International law and international institutions

We are convinced that a sustainable world order cannot be on the basis of “might makes right” or the “law of the jungle”. International relations should be conducted in accordance with the rule of international law and be subject to its fundamental provisions, enshrined in Article 2 of the UN Charter, in the Universal Declaration of Human Rights, in international treaties on the protection of human rights, in the decisions of international courts and other international authorities.

Russia’s new democratic institutions should strive for reform in the UN. After the end of the war and the beginning of democratization, Russia should refrain from using its “veto power” in the UN Security Council in situations involving humanitarian crises, massive human rights violations and international crimes. Its vote in the UN General Assembly on such issues should be aimed at condemning international crimes and mass violations of human rights, including those committed by Russia and bringing the perpetrators to international criminal responsibility.

The global civil society campaign “We, the Peoples” was launched in 2020. It calls for three changes to give civil society a stronger voice in global governance. First, it

proposes the creation of a “World Citizens’ Initiative” that would enable citizens to put forward proposals that reach a certain threshold of public support on the agenda of the UN General Assembly or Security Council. Second, it calls for the creation of a UN Parliamentary Assembly of elected representatives and to make it the link between citizens and the UN. Third, it proposes the creation of a UN Civil Society Envoy who would be responsible for implementing a more inclusive strategy for engagement between civil society and the UN. If this is implemented, the UN will be able to respond more effectively to global challenges – discrimination, inequality, conflict and climate change. And Russia’s new democratic authorities need to support movement in this direction.

Russia must embark on a path of necessary constitutional and other legislative reforms, and develop political and practical measures to overcome the obstacles to it rejoining the Council of Europe and acceding to the European Convention of Human Rights.

There is a need to review the international criminal justice system and to find better levers for its effective implementation with respect to all international crimes, regardless of who is suspected of committing them. One such mechanism is the principle of universal jurisdiction, which allows persons to be tried for international law violations regardless of their nationality or where the crime was committed. Strengthening the cooperation of states in investigating and prosecuting those responsible for international crimes will support the fight against impunity and the maintenance of international peace and security. The principle of universal jurisdiction must be strengthened as a fundamental tool for creating a world based on law and justice.

There is no place in the international legal order for the selective application of international criminal law. Russia should join the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC) and adopt the Kampala Amendments to the 2010 Rome Statute on the crime of aggression. Russia should implement the Rome Statute in its national legislation and cooperate with the ICC without any delays or exceptions, including arresting and transferring persons and facilitating their voluntary appearance before the ICC upon request. Russia’s acknowledgment of the ICC’s jurisdiction over international crimes committed by its nationals or on its territory in the past should be reviewed, with recognition of its jurisdiction up to July 1, 2002. As a party to the ICC, Russia should promote the expansion and universalization of its membership.

Refusal to tolerate authoritarian regimes

The Russian experience shows that the concept that liberalization is inevitable as a consequence of economic development has proven to be untenable. Attempts to build ties with authoritarian regimes lead to their strengthening rather than to democratic change. Russia’s attack on Ukraine confirms that cooperation with authoritarian regimes increases the threat to global security and prevents timely and

effective confrontation with aggressor countries. Democratic countries need to minimize their dependence on industrial autocracies and autocracies rich in natural resources. The spread of advanced technologies needs to be controlled, preventing their transfer to authoritarian regimes.

Weakening trade and economic ties with authoritarian regimes does not mean autocracies should be completely isolated. Supporting civil societies in such countries will contribute to the sustainability of possible future democratic changes in them. Dialogue with civil associations and NGOs will make it possible to hear unrepresented segments of the population in dictatorial regimes, to better understand the processes taking place within them, and to interact with them more effectively. States and supranational institutions can invest in education programs and share expertise with civil associations.

Post-war Russia should become an active participant in this process. And at the same time, subject to the principle of voluntarism, also an object of this process – until certain guarantees are met that it will not return to totalitarianism.

In lieu of a conclusion & Authors

We believe that Russian civil society has the potential to rethink the foundations of Russian statehood based on the principles of democracy, federalism, the rule of law, respect for human rights and freedoms, and nonviolence.

We express our commitment to democratic values, the values of human rights and freedoms and international law. The transition to a democratic state based on the rule of law in Russia, that is safe for neighbouring countries and its own citizens, is a huge challenge for democratically minded citizens of Russia.

We belong to that part of Russian society for whom the aggression against Ukraine is unacceptable. We are not in a position to stop the war today. But we will continue to do everything possible to achieve peace and create a post-war democratic Russia that will be able to say, “Never again!”

The Manifesto was prepared by:

→ **Inna Berezkina**, School of Civic Education

→ **Sergey Vasiliev**, lawyer

→ **Varvara V.**, decolonial fem-activist

→ **Alexandra Polivanova**, "Memorial"

→ **Nelya Rakhimova**, expert on sustainable development

- **Boris Grozovsky**, “Country and world. Sakharov review”
- **Sergey Davidis**, Head of the "Political prisoners support. Memorial" Project
- **Roman K.**, human rights defender
- **Irina K.**, Platform of Civil, Anti-War and Humanitarian Initiatives
- **Sergey Krivenko**, human rights defender
- **Alexander Morozov**, political scientist
- **Katya Moroko**, Platform of Civil, Anti-War and Humanitarian Initiatives
- **Ivan Preobrazhensky**, PhD in political science, commentator at Deutsche Welle
- **Elena Rusakova**, psychologist, politician
- **Artur Solomonov**, writer, playwright
- **Evelina Chaika**, human rights activist, LGBTQ activist
- **Georgy Chizhov**, political scientist
- **Kirill Sh.**, defense policy specialist
- **Anna Y.**, anti-colonial activist, economist
- **Lana Py**, anti-colonial activist, physicist, Ph.
- **Maria**, blogger "The girl who said know"

A constantly updated list of signatories can be found in the [online version](#) of the Manifesto, and you can also sign on [Change.org](#).

Сталий мир: наш погляд маніфест

**Маніфест ініційований учасниками
Платформи громадянських, антивоєнних і
гуманітарних ініціатив і був підготовлений
колективом авторів**

Зміст:

- Про Маніфест
- Резюме
- **Глава 1.** Умови примирення з Україною:
Відповідальність, покаяння, компенсації
- **Глава 2.** Перехідне правосуддя
- **Глава 3.** Стійка демократія в Росії та
державне управління
- **Chapter 4.** Sustainable peace
- Замість висновку

Read in [english](#) | Читати на [русском](#)
Читати [онлайн](#) (ENG, UKR, RUS)

Про Маніфест

В умовах повномасштабної агресивної війни Росії проти України, що триває, перша і головна мета російського громадянського суспільства - досягнення справедливого миру на основі положень міжнародного права, в тій формі, яку визнають справедливою і самі українці.

Ми, автори маніфесту, представники громадянського суспільства та антивоєнних ініціатив Росії, розуміємо, що діалог між українським і російським суспільствами не може відновитися в умовах триваючої агресії. Однак ми вважаємо себе відповідальними сформулювати бачення післявоєнної справедливості та миру, щоб сприяти досягненню цих цілей усіма доступними нам засобами.

Ми усвідомлюємо, що дії керівництва Росії і всіх, хто бере співучасть у злочині

агресії, не можуть залишитися безкарними. Припинення вогню, повернення територій і виплати репарацій не є достатньою запорукою для встановлення стійкого миру. Тільки повна трансформація Росії в демократичне, вільне суспільство, побудоване на засадах верховенства права; подолання важкої спадщини великомасштабних порушень прав людини керівництвом СРСР, російською владою в Україні та інших державах, так само як і всередині самої Росії; усвідомлення суспільством своєї відповідальності за злочини, скоєні режимом, а також тотальний демонтаж ідеології мілітаризму та імперіалізму можуть стати запорукою миру в майбутньому.

Ми згодні з авторами українського Маніфесту сталого миру, що повернення до довоєнного статус-кво в міжнародних відносинах тепер неможливе. Ми підтримуємо необхідність створення нових умов міжнародної безпеки та миру. Лише це дасть змогу розв'язувати питання міжнародних відносин з позиції права, а не сили, щоб Росія не могла знову стати загрозою для світу та України.

Ми розуміємо, що цей Маніфест - лише підхід до величезного і складного комплексу проблем, які поставив наш час перед російським громадянським співтовариством і експертами. На багато з цих питань у нас немає однозначних і прийнятних для всіх відповідей. Тому ми відкриті до дискусії і хотіли б продовжити обговорення.

У [першому розділі](#) Маніфесту ми говоримо про умови примирення з Україною. [Другий](#) розділ розповідає про перехідне правосуддя, без якого Росія не зможе побудувати ні справедливий і стійкий мир з Україною, ні демократію, засновану на верховенстві права. [Третій розділ детальніше](#) розглядає питання переходу Росії до демократії, а [Четвертий розділ](#) - як досягти сталого миру.

Війна проти України і диктатура в Росії можуть тривати ще роки. На жаль, не виключені й сценарії подальшої ескалації та розширення війни. Росія може продовжувати окупацію територій і руйнування України та інших країн. Найімовірніше, посиляться і внутрішні репресії. Тому ми впевнені, що діяти потрібно вже зараз, не чекаючи перемир'я, мирного договору чи іншої форми припинення війни.

Ми вважаємо за необхідне вже зараз готувати, розширювати й обстоювати бачення майбутнього сталого миру та вибудовувати процеси, взаємовідносини й механізми, які можуть до нього привести. Про те, яким може бути справедливий мир, ми говоримо нижче. Щоб наблизитися до нього, потрібно, зокрема, публічно і непублічно підтримувати права України, виступати за її територіальну цілісність, обстоювати необхідність широкої, багатосторонньої міжнародної підтримки України всіма необхідними засобами.

Рух до справедливого миру включає в себе пряму підтримку та взаємодію з усіма, хто піддавався або піддається насильству, цькуванню, тиску та маніпуляціям з боку російського режиму. Насамперед, це стосується українців та українок. Це включає в себе протидію російським злочинам та їх

документування, допомогу громадянському суспільству в Росії, допомогу гнаним групам, меншинам, політв'язням і всім, хто опиняється під впливом неправової держави. Потрібна негайна розробка концепції подолання війни і диктатури та створення широких коаліцій для цих цілей.

Резюме (читайте повністю нижче)

Шлях від агресивної війни, яку веде Росія, до сталого і справедливого миру буде довгим і складним. Припинення вогню, повернення територій і виплата репарацій недостатні для сталого миру. Необхідно сформулювати бачення післявоєнної справедливості, і цей маніфест - запрошення до дискусії щодо комплексу проблем, для яких у нас немає однозначних рішень. Війна проти України і диктатура в Росії можуть тривати ще роки. Але діяти потрібно вже зараз. Треба розробити концепцію подолання війни і диктатури, створивши для цього широкі коаліції.

Перший розділ Маніфесту говорить про умови примирення з Україною. Російська агресія стала логічним продовженням політики російської держави і трансформації російського суспільства. Держава виявилася приватизованою вузькою групою осіб, які використовували її для узурпації влади та ведення агресивної війни. Цьому сприяла безкарність Росії, яка до 2022 року вела війни в Чечні, Грузії, окупувала Крим і східну Україну. Ключовим інструментом агресії став пропагандистський концепт "русского мира", який поєднав мілітаризм, імперіалізм, корпоративізм фашистського типу, месіанську ідею про "порятунок" світу, ксенофобію, ностальгію за СРСР і Російською імперією. Подолання наслідків агресії неможливе без зміни самої Росії.

Перший крок до справедливого миру - деокупація територій, відновлення міжнародно визнаних кордонів України. Реінтеграція окупованих територій до складу України потребуватиме розв'язання створених Росією проблем, що зачіпають різні групи населення цих територій. При цьому слід орієнтуватися на відновлення справедливості, на норми міжнародного права і права людини. Росія повинна компенсувати завдані Україні збитки. Добровільне врегулювання Росією претензій до неї України та інших країн, що стали об'єктами її територіальної агресії, стане благом для її подальшого розвитку.

Другий розділ розповідає про перехідне правосуддя, без якого Росія не зможе побудувати справедливий і стійкий мир з Україною, і демократію, засновану на верховенстві права і повазі до прав людини, солідарності та соціальної справедливості. Росія потребує відновлення конституційного правопорядку і верховенства права, перезаснування демократичної держави.

Велику роль у процесах перехідного правосуддя належить зіграти громадянському суспільству. Перехідному правосуддю підлягають злочини, які не могли бути розслідувані за попереднього політичного режиму через системну

безкарність, оскільки їхнім організатором і натхненником була держава. Якщо злочини не покарані, суспільство сприймає їх як допустимі.

Необхідно буде розслідувати злочини, скоєні росіянами в Україні починаючи з 2014 року, злочини, пов'язані із захопленням та утриманням державної влади, убивством та отруєнням опозиціонерів, фальсифікацією виборів, злочини щодо вразливих груп російського населення тощо. Це потрібно робити в кооперації з Міжнародним кримінальним судом, розслідувальними групами інших країн і російським громадянським суспільством.

Перехідне правосуддя допоможе подолати безкарність, досягти примирення, встановити новий, поділюваний більшістю підхід до минулого. Комісії зі встановлення правди сприятимуть не стільки покаранню злочинців, скільки деконструкції інститутів і звичаїв, які створили фундамент для російських злочинів. Ця робота має будуватися на принципах інклюзії, роблячи більш очевидним різні типи насильства в суспільстві.

Автори маніфесту підтримують ідею створення спецтрибуналу щодо злочину агресії Росії проти України. Це допоможе визнанню моральної і правової відповідальності та справедливості, дасть змогу розпочати роботу з деконструкції радянських та імперських мілітаристських наративів.

Третій розділ розглядає питання переходу Росії до демократії. Її в Росії потрібно буде не відновлювати, а будувати заново, забезпечуючи гарантії змінюваності влади в результаті вільних виборів. Необхідний поділ влади, верховенство права і підтримання політичної культури, що охороняє права меншин. На першому кроці потрібні будуть звільнення політв'язнів, скасування репресивних норм законодавства, повернення до дотримання прав людини і міжнародних договорів, забезпечення незалежності судів.

Важливим кроком у побудові демократії стануть відокремлення місцевого самоврядування від державної влади, децентралізація і федералізація. Центральну владу слід формувати за принципом делегування їй окремих повноважень знизу. Необхідне нове укладання договорів між регіонами та центром, закріплення прав корінних народів. Бюджетна система має забезпечувати фінансову автономію регіонів. До окремого предмету турботи потрібно віднести розробку відповідальної екологічної політики.

Високий рівень агресії, що став очевидним під час війни з Україною, показує, наскільки глибокою має бути зміна відносин всередині російського суспільства. Інакше ця агресія і далі буде випликуватися за межі країни. Необхідне подолання суспільного насильства, яке зараз присутнє в основних соціальних інститутах країни, значне підвищення рівня гендерної рівності, декриміналізація ЛГБТК+ спільноти, скасування дискримінаційних і людиноненависницьких законів.

Потрібно сприяти демонтажу культурних стереотипів, пов'язаних з ідеями імперії, експансії, націоналізму, патріархату, зверхності. Силкові структури слід

поставити під цивільний контроль і повністю реформувати. Шкільна освіта має бути звільнена від військово-патріотичної ідеології. Громадянська просвіта стане інструментом для формування усвідомленої громадянськості.

Четвертий розділ підкреслює, що для досягнення стійкого миру з російської зовнішньої політики мають бути виключені всі агресивні елементи. Необхідне впровадження принципу універсальної юрисдикції, який дає змогу судити осіб за порушення міжнародного права незалежно від їхнього громадянства та місця скоєння злочину. Це фундаментальний інструмент для створення світу, заснованого на законі та справедливості. Щоб подібні злочини не повторилися в майбутньому, потрібно відмовитися від толерантності до авторитарних режимів.

Для нас як авторів цього маніфесту неприйнятна агресія проти України. Ми не в силах зупинити війну просто зараз, але продовжимо робити все можливе, щоб досягти миру і сприяти створенню післявоєнної демократичної Росії, яка зможе сказати: "Ніколи більше!".

Глава 1. Умови примирення з Україною: Відповідальність, покаяння, компенсації

Російська агресія проти України стала логічним продовженням політики російської держави і трансформації російського суспільства, які не зуміли після розпаду СРСР знайти своє місце. Ресентимент значною мірою визначив напрямок трансформації російського суспільства.

Перемога над тоталітарним радянським режимом в очах більшої частини громадян Росії за цілеспрямованого впливу державної пропаганди перетворилася поступово на поразку в Холодній війні, національне приниження і колапс добробуту людей. Криза 1993 року призвела до перетворення нової Росії на суперпрезидентську республіку, створивши передумови для формування тоталітарного режиму. Представники радянської еліти та їхні нащадки багато в чому зберегли свій вплив, успадкувавши недемократичні політичні погляди, посилені небаченим раніше зростанням особистого добробуту. Слабкі демократичні інститути і громадянське суспільство, що перебуває у стадії формування, не змогли дати відсіч авторитарному тренду. Російська держава виявилася приватизовано вузькою групою осіб, які використовували її у своїх кримінальних, а потім і терористичних цілях.

Перша, а потім і друга війни в Чечні, війна 2008 року з Грузією та окупація частини її території сприяли відновленню мілітаристських настроїв. Росія не отримала відсіч і залишилася безкарною. Підсумком став перший етап російської агресії проти України, що виразився окупацією Криму і Севастополя та захопленням російськими силами значної частини Донецької та Луганської областей України.

Ключовим інструментом, який Володимир Путін і його оточення використовували для агресії проти України, став пропагандистський концепт "Русского мира". У ньому злилися російський мілітаризм, імперіалізм, корпоративізм фашистського типу, месіанська ідея про "порятунок" світу, ксенофобія, ностальгія за СРСР і Російською імперією. Стосовно України це використовували як ідеологічну базу для заперечення самого факту існування українського народу і мови, для обґрунтування "історичного права" Росії на землі України, для виправдання агресії та подальшої "деукраїнізації" окупованих територій.

Ми розуміємо, що подолання наслідків цієї агресії неможливе без зміни самої Росії. Першим етапом цієї зміни має стати досягнення справедливого миру.

Деокупація територій

Очевидна передумова сталого і справедливого миру - деокупація Росією всіх захоплених територій, включно з анексованими. Необхідне відновлення визнаних міжнародним правом кордонів України.

Реінтеграція окупованих територій неминуче поставить низку проблем, створених Росією, але таких, що зачіпають різні групи населення цих регіонів. Їх слід вирішувати, орієнтуючись на дотримання гуманітарних прав і прав людини.

Ці проблеми включають:

- кримінальне та інше переслідування громадян і колишніх громадян України за злочини проти особистості, держави, їхню співпрацю з окупантами тощо.
- правовий статус громадян, які проживали на окупованих територіях до їхньої окупації, але відмовилися від українського громадянства;
- правовий статус дітей, які народилися на окупованих територіях після їхньої окупації;
- правовий статус дітей, депортованих у Росію, які отримали російські паспорти (зокрема усиновлених, іноді зі зміною імен);
- правовий статус громадян РФ, які переселилися на окуповані території після окупації, і статус нерухомого майна, набутого в період, коли в цих регіонах не діяло українське законодавство і система правозастосування;
- можливість виїзду за кордон мешканців територій (незалежно від їхнього громадянства), які не підлягають кримінальному та іншому переслідуванню з боку України, і гарантії їхніх майнових прав у цьому разі;
- повернення майна, незаконно вилученого окупаційною владою, компенсація за втрату/пошкодження майна;

- врегулювання майнових відносин (легалізація правочинів), вчинених у період окупації добровільно і справедливо, належними суб'єктами, але не відповідно до українського законодавства;
- гарантії та обмеження виборчих прав громадян реінтегрованих територій, особливості здійснення на них місцевого самоврядування.

У всіх цих і подібних питаннях Росія повинна слідувати принципам відновлення справедливості і нормам міжнародного права. Під час реінтеграції окупованих територій до складу України ті їхні жителі, хто хотів би пов'язати своє майбутнє з Росією, мають отримати таку можливість. Витрати за це має взяти на себе російська держава. Має бути забезпечена можливість справедливого суду, з дотриманням норм міжнародного права над тими, хто скоїв злочини на міжнародно визнаній території України. Цей крок необхідний для відновлення правового простору на сучасній російській міжнародно визнаній території.

Компенсації Україні

Під час агресивної війни в Україні Росія завдала їй гігантської шкоди. Забрані війною життя людей, зруйновані міста і села - це непоправна, невідновна шкода. Вона має бути оцінена за міжнародно визнаною методикою і компенсована Україні в осяжному часовому горизонті. Війна Росії проти України не є ні справедливою, ні необхідною. Як у разі вчинення злочину, виплата компенсацій, які відшкодовують частину завданих збитків, - це шлях до відновлення справедливості. Добровільне врегулювання всіх суперечок і претензій Росії та країн, що стали об'єктами її територіальної агресії (включно з компенсаціями), стане благом для подальшого розвитку Росії.

Аналогічний підхід може застосовуватися у врегулюванні спірних питань з іншими країнами, з якими у Росії є невирішені суперечки або щодо яких Росія здійснювала агресію, включно з Білоруссю, Грузією, країнами Балтії, Молдовою, Польщею.

Допоки відносини Росії та України залишатимуться ворожими, Росія не зможе нормалізувати відносини з Європою та США. Це, своєю чергою, завадить поступово відновити добробут російських громадян і будувати мирне суспільство.

На компенсації насамперед можуть бути спрямовані заарештовані за кордоном кошти РФ і занесених до санкційних списків компаній і фізичних осіб. У цьому разі компенсації не будуть підривати російську економіку і помітно впливати на добробут населення. Потрібні розумні терміни, суми та механізми таких виплат. Також ми пропонуємо створити спеціальний цільовий рахунок, на який росіяни зможуть перераховувати кошти на відновлення України добровільно. Ці перерахування стануть однією з можливостей продемонструвати усвідомлення своєї відповідальності.

Ми б хотіли, щоб добровільні компенсації стали дієвою, практичною формою визнання відповідальності за скоєні Росією злочини, хоча й розуміємо, що цього недостатньо. Відповідальність за скоєні злочини не обмежується виплатою компенсацій.

Подолання гуманітарних наслідків війни

Агресія і воєнні злочини, що вчиняються Росією, стали причинами гуманітарної катастрофи в галузі прав людини, прав біженців, права сім'ї та дітей, екології тощо. Ми розуміємо, що ці проблеми не вирішаться самі собою в результаті одного лише завершення активних збройних дій. Будь-яка мирна угода в обов'язковому порядку має передбачати чіткий план з вирішення цих проблем і мінімізації тяжкості їхніх наслідків.

Окупаційні заходи, політика фільтрації та масові переслідування громадян України призвели до того, що в російських в'язницях опинилися тисячі людей. Відносно переважної більшості з них не відкрито кримінальні справи; багато хто міститься в позаправовому статусі, часом у секретних в'язницях. Невід'ємною частиною цього процесу масових викрадень і довільного позбавлення волі стали тортури. Психологічні та фізичні сліди жорстокого поводження жертвам доведеться нести до кінця життя.

Жертвами війни стали й ті, хто від неї втекли - в Європу, в треті країни і в Росію. Багато сімей розділені і не мають способу встановити зв'язок зі своїми рідними. Багато з них існують в умовах бідності, без постійної роботи та місця проживання. Повернутися додому часто неможливо. Громадяни України, які втекли до Росії, нерідко змушені приймати російське громадянство, щоб уможливити своє існування на підконтрольних Росії територіях. Для частини з них це не добровільний, а вимушений крок.

До 738 тисяч українських неповнолітніх опинилися на території, підконтрольній Росії. Щонайменше 16 тисяч із них Україна вважає депортованими. Багатьох із цих людей поміщають до спеціальних таборів або інших установ, у яких вони піддаються ідеологічній індоктринації. У схожому становищі опиняються інваліди з ментальними особливостями, які перебували в психіатричних стаціонарах на окупованих територіях. Багатьох із них без будь-якого повідомлення рідних було вивезено на територію Росії та прийнято до російського громадянства. Вони виявляються відірваними не тільки від своїх рідних, а й від своєї культури. Ці дії злочинні.

Війна спричинила безліч великих і малих екологічних катастроф. Територія України дуже сильно забруднена внаслідок бойових дій, флора і фауна перебувають у катастрофічному стані. Екологічні злочини мають бути розслідувані, а їхні винуватці - покарані. Росія має брати участь в усуненні шкоди (у розмінуванні територій і відновленні біорізноманіття).

Для подолання цих наслідків війни ми, серед іншого, вважаємо за необхідне:

Звільнити та репатріювати на батьківщину всіх незаконно затриманих українських цивільних осіб, які не мають встановленого законом правового статусу.

- Розформувати російську систему фільтраційних таборів і систему таємних в'язниць.
- Кримінальні справи щодо громадян України, відкриті в Росії після початку агресії, спрямувати на перегляд незалежним, неупередженим і відкритим судом.
- Репатріювати в Україну всіх громадян України, засуджених за злочини проти інших громадян України, для перегляду справ українськими судами.
- Забезпечити громадянам України, особливо літнім, хворим, інвалідам, дітям, можливість і умови для безперешкодного повернення з території Росії в місце постійного проживання.
- Заснувати бюро розшуку зниклих цивільних осіб і забезпечити українським громадянам можливість відвідувати Росію для пошуку рідних і відвідування місць їхнього поховання.
- Створити єдиний реєстр українських дітей, які потрапили на території, контрольовані Росією, починаючи з 2014 року, для забезпечення можливості їхнього розшуку, захисту їхніх прав Україною та зацікавленими особами. Гарантувати повернення в Україну дітей, які мали повноправних батьків (біологічних або прийомних), та дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням держави або приватних осіб.
- Спільно з Україною та міжнародними організаціями в дусі принципу найкращих інтересів дитини розв'язати долю дітей, які не мали на момент потрапляння під владу Росії повноправних батьків і були всиновлені в російські сім'ї, на основі гарантії збереження за ними українського громадянства, зв'язку з родичами й доступу до рідної культури.
- Гарантувати громадянам України безумовне право на компенсацію за викрадення, незаконне затримання, застосування тортур, шкоду здоров'ю та життю, незаконне всиновлення та інші злочини, скоєні щодо них.
- Розслідувати всі випадки злочинів, скоєних щодо громадян України починаючи з 2014 року, гарантувавши панування правосуддя над усіма причетними особами незалежно від їхнього рангу та суспільного стану.
- Передбачити під час цих розслідувань різні форми активної взаємодії з компетентними органами України, міжнародними організаціями, громадянськими об'єднаннями України та Росії.

- Забезпечити широкий доступ російської, української та міжнародної громадськості до результатів цих розслідувань та інших відомостей про злочини, скоєні громадянами Росії щодо громадян України починаючи з 2014 року.

Усі розслідування і розгляд справ щодо подібних злочинів мають бути відкритими для міжнародної громадськості і транслюватися кількома мовами, включно з російською. Громадянам Росії має бути доступна інформація про масштаб злочинів, здійснених починаючи з 2014 року.

Глава 2. Перехідне правосуддя

Базові принципи реалізації перехідного правосуддя

Росія потребує відновлення конституційного правопорядку і верховенства права та перезаснування демократичної держави, заснованої на беззастережній повазі до прав людини, солідарності та соціальної справедливості. Ми намагаємося цьому сприяти. Ця мета потребуватиме повномасштабної конституційної реформи, опрацювання тоталітарного минулого і рішучої відмови від нинішньої несправедливої, аморальної та антилюдської системи управління.

Справедливий мир не може бути стійким, якщо Росія не стане на шлях побудови демократичної федеративної правової держави. Обов'язковою умовою для такої трансформації має бути запуск і реалізація процесів перехідного правосуддя та взяття Росією моральної, політичної та юридичної відповідальності за акти агресії, скоєні щодо інших незалежних держав, і за інші міжнародні злочини, скоєні її збройними силами та спецслужбами, за теперішні та минулі злочини щодо власних громадян.

Ці цілі передбачають використання комплексних заходів у сфері політики, права, в освіті, в інституційній, соціальній і культурній сферах. Вони мають бути спрямовані не тільки на злам сформованого в країні політичного режиму, а й на запобігання його реваншу, на міцну побудову і впровадження демократичних інститутів і практик у майбутньому.

Роль громадянського суспільства

Величезна роль у розробленні та реалізації заходів із трансформації російської держави, політичної системи і соціуму належить громадянському суспільству Росії, за можливої участі громадських організацій з інших країн. Громадянське суспільство має діяти принципово і рішуче, з огляду на уроки невдалого та нездійсненого транзиту початку 1990-х років, який не супроводжувався необхідними заходами перехідного правосуддя.

Повномасштабні процеси перехідного правосуддя можуть розпочатися тільки після завершення воєнних дій, коли суспільства стають на шлях демократизації. Але підготовка цих заходів має бути ініційована якомога швидше. Процеси перехідного правосуддя не повинні перебувати у виключному віданні держави, адже саме вона відповідає за масштабні порушення прав людини.

Громадянському суспільству належать важливі функції з ініціювання процесів перехідного правосуддя та контролю за їхньою реалізацією. Ці зусилля мають бути спрямовані на забезпечення виправлення протиправних дій держави відповідно до міжнародно-правових стандартів, ґрунтуючись на ключових механізмах правосуддя перехідного періоду. **Вони включають в себе:**

- комісії зі встановлення істини,
- реформу судової та правоохоронної системи, армії та силових структур для забезпечення справедливого правосуддя,
- судові переслідування підозрюваних у скоєнні злочинів,
- відшкодування моральної та матеріальної шкоди, юридичну реабілітацію постраждалих,
- люстрації та інші заходи щодо санації державних структур,
- увічнення пам'яті, гарантії неповторення злочинів.

Робота перехідного правосуддя створить основи для переходу Росії до встановлення верховенства права і демократії. Ці заходи дадуть змогу відновити справедливість для постраждалих, проявити щодо них турботу і солідарність, покарати винних і створити умови, щоб злочини не повторилися.

Як показує досвід Росії рубежу 1980-90-х років, неповна і непослідовна реалізація заходів перехідного правосуддя створює умови, щоб демократизація не відбулася, верховенство права не утвердилося, і робить можливим авторитарний реванш. Ми вважаємо, що цей негативний досвід має бути врахований під час політичного транзиту від путінського режиму до ліберальної демократії. Підготовка до реалізації перехідного правосуддя має бути ініційована до того, як війна закінчиться, а політичний режим у Росії зміниться.

Перехідному правосуддю підлягають злочини і правопорушення, які не могли бути розслідувані за попереднього політичного режиму, а у випадку Росії - щонайменше починаючи з 1917 року. У низці випадків необхідне також перехідне правосуддя щодо більш ранніх подій. Його предметом стають злочини, які не можуть бути розслідувані та засуджені своєчасно через "системну безкарність". Це злочини, організатором, "спонсором", натхненником і/або виконавцем яких була держава.

Не будучи розслідуваними, такі злочини стають нормою поведінки в державних і правоохоронних органах, спецслужбах, судах, бюджетних організаціях тощо.

Якщо ніхто не зазнає покарання за вчинення такого злочину, як, наприклад, фальсифікація виборів, то суспільство починає сприймати такі вчинки як допустимі, вони стають частиною професійної культури.

Важливим завданням для перехідного правосуддя в Росії стане розслідування злочинів, спрямованих на привласнення й утримання державної влади, включно з терористичними актами на території країни, ліквідацією незалежних медіа, підкупом, убивствами й отруєннями опозиціонерів, фальсифікацією виборів і недопущенням незалежних кандидатів, примусом громадян до голосування за представників влади, політично мотивованими репресіями. Вони мають бути детально розслідувані, а результати - відкрито опубліковані.

Набір заходів перехідного правосуддя повинен, зокрема в кооперації з Міжнародним кримінальним судом, судами і розслідувальними групами інших країн, передбачати розслідування злочинів, скоєних росіянами в Україні починаючи з 2014 року. Ми вважаємо за необхідне здійснити детальний збір показань свідків у російських солдатів і в усіх російських громадян, які відвідували окуповані території або були залучені до роботи з українцями на території Росії і могли стати учасниками або свідками злочинів.

Особливою сферою уваги для перехідного правосуддя ми бачимо розслідування злочинів, пов'язаних із втручанням у внутрішні справи інших країн. Розслідування і покарання суб'єктів скоєних у минулому злочинів повинно супроводжуватися недопущенням вчинення нових і припиненням триваючих злочинів. Метою цих процесів має бути подолання безкарності, без якого неможливе ні примирення з іншими країнами, ні створення інститутів, заснованих на верховенстві права.

Таких самих заходів потрібно вжити щодо злочинів, скоєних на території Росії, особливо щодо вразливих груп населення, етносів, а також територіально-правових суб'єктів, зокрема суб'єктів федерації. До цієї роботи необхідно буде залучати і тих, хто зараз підтримує російський політичний режим. Адже мета перехідного правосуддя - встановити поділюваний більшістю підхід до минулого, досягти примирення.

Спецтрибунал щодо злочину агресії

Ми повністю підтримуємо ідею створення Спеціального Трибуналу щодо злочину агресії Росії проти України. Це стане кроком до визнання відповідальності за акти агресії та прискорить рух до відновлення порушеної рівноваги у світовому співтоваристві. Це сприятиме примиренню з Україною, відновленню відносин на основі справедливості, довіри та поваги.

Створення такого Трибуналу слугуватиме актом моральної і правової справедливості та сприятиме попередженню повторних злочинів, надсилаючи ясний сигнал іншим політичним акторам про те, що уникнути відповідальності

за акти агресії не вдасться. Участь незалежних російських фахівців у створенні та роботі Трибуналу буде доказом нашого серйозного наміру визнати відповідальність, домогтися справедливості та сприяти примиренню.

Важливим є сприйняття офіційними російськими структурами та населенням такого трибуналу не як "антиросійського", а як спрямованого на розслідування та покарання злочину агресії. Не менш важливо, що створення Трибуналу також сприятиме встановленню верховенства права і стійкої демократії в Росії, забезпечуючи дотримання принципів законності та розвиток демократичних інститутів, що стане фундаментом нашого суспільства в майбутньому.

Робота з відновлення справедливості вимагає не тільки індивідуального покарання злочинців, а й деконструкції тих інститутів і звичаїв, які створили фундамент для цих злочинів. Вона має будуватися на принципах інклюзії.

Комісії зі встановлення правди зроблять видимими різні типи насильства в суспільстві. Тому до участі в їхній роботі необхідно залучати вразливі групи: жінок, ЛГБТК+, людей з інвалідністю, представниць і представників корінних народів та етнічних меншин. Комісіям слід працювати з такими групами, спиратися на їхні думки, свідчення та дослідження, вести свою роботу відкрито. Цьому допоможуть поповнювані бази свідчень про дискримінацію людей з особливостями та інвалідів, расистське, гендерне, сексуалізоване, гомофобне, ейджистське та економічне насильство.

Політика пам'яті та подолання "імперського синдрому"

Російському суспільству належить не тільки розібратися з наслідками злочинів, скоєних Росією в останні 30 років, а й опрацювати весь спектр злочинів, скоєних радянською державою в 1917-1991 роках, а в деяких аспектах і більш ранню історію.

Багато систематичних злочинів радянської та імперської влади стали набагато помітнішими для громадськості саме після 2014 і особливо з 2022 року. Стала подвійно очевидною катастрофічна недостатність роботи з осмислення та деконструкції механізмів радянського державного насильства, пригноблення та дискримінації, яка велася в російському суспільстві досі.

Пам'ять та історію необхідно вивести з-під контролю держави. Без цього не вийде аналізувати російську історію з погляду інтересів людини і суспільства, а не держави. Історія не повинна ставати знаряддям державної пропаганди. Суспільству та об'єднанням активістів необхідно повернути свободу пам'яті та сприяти діалогу всіх зацікавлених соціальних, етнічних, територіальних, релігійних, конфесійних та інших груп і кіл суспільства про осмислення радянської та імперської історії. У СРСР та Російській імперії багато хто пережив досвід гноблення, постраждав від примусової русифікації, гомофобії, гендерної дискримінації тощо. Потрібно розгледіти й досвід тих груп, які не

залишили письмових свідчень.

Рух у напрямі сталого миру неможливий без аналізу і повної деконструкції історичних і політичних, радянських та імперських мілітаристських наративів, практик та ідей, що лежать в основі сучасної путінської політичної міфології. Особливу увагу потрібно звернути на людиноненависницькі ідеї, включно з ідеєю "Русского мира", гомофобією, позбавленням суб'єктності цілих народів. Саме такі ідеї стали ідеологічним підґрунтям війни проти України. **Для деконструкції історичних і політичних міфів необхідні:**

- Політико-правова оцінка системних злочинів радянської та імперської держави, детальна розповідь про державний терор та його учасників. Після цього необхідно створити програми, які допоможуть відновити справедливість, компенсувати постраждалим та їхнім нащадкам скоєні злочини.
- Скасування в Росії всіх так званих "меморіальних законів", ухвалених із метою боротьби з іншодумством, а також законів, що обмежують доступ до архівів;
- Відкриття і передача в суспільне користування і під незалежний контроль усіх державних і відомчих архівів, включно з архівами часів СРСР і Російської імперії, оцифрування і публікація корпусу суспільно-значущих документів;
- Діалог з народами за межами РФ, які постраждали від СРСР і його домінування в регіоні для спільного критичного осмислення радянського досвіду. У багатьох випадках необхідне закріплення визнання минулих злочинів (Голодомор, Ашаршилик, анексії, депортації, військові вторгнення тощо) юридичними зобов'язуючими документами, а також визнання їхнього міжнародного статусу.
- Підвищення видимості системного гноблення України, української культури та ідентичності, викриття антиукраїнських стереотипів і міфів, сформованих у Російській імперії та сконструйованих радянською і російською владою. Необхідно уточнити історію володіння предметами української історії, культури та мистецтва в російських музеях, з метою запропонувати повернути Україні ті з них, які мають українське походження.
- Повна реабілітація учасників опору радянській владі в Україні, Литві, Латвії, Естонії, Білорусі, Грузії та інших країнах, які боролися за суверенітет. Необхідно підвищити видимість антибільшовицького, антирадянського опору, потрібно навчитися бачити дисидентів у борцях за збереження національних мов, релігій, культури в республіках у складі СРСР і РРФСР.
- Передача на рівень місцевого самоврядування питань топоніміки,

встановлення пам'ятників і меморіальних дощок, демонтажу пам'ятників радянського і путінського часу.

- Максимальна автономія шкільної, університетської освіти і науки від держави. Необхідна повна автономія університетів.
- Деміфологізація псевдопатріотичних наративів про Другу світову війну, її переосмислення на основі сімейної пам'яті та історичної пам'яті інших країн. Деконструкція уявлення про війни, в яких брала участь Росія, про "мирне" розширення її території.

Ці кроки сприятимуть розвитку критичного мислення у громадян Росії, появі громадян і суспільства, які будуть здатні брати на себе відповідальність, брати участь у виробленні основоположних ціннісних принципів у країні та утримувати державу від скоєння нових внутрішніх і міжнародних злочинів.

Необхідно визнання відповідальності за злочини, вчинені щодо народів, які проживають на території сучасної Росії, СРСР, Російської імперії, а також у зоні їхнього впливу.

Необхідна підтримка культурних і дослідницьких проєктів, що займаються деконструкцією ідеології минулого і російських імперіалістичних наративів. Також потрібна підтримка програм, пов'язаних із вивченням і збереженням традицій, мистецтва і літератури меншин, розвитком політичних просторів мовами різних народів Росії, підтримка фем-, квір- та інших активістів.

Необхідно проведення послідовної емансипації російської мови від тоталітарних наративів і форм. Ксенофобні та шовіністичні висловлювання, верховенство однієї раси або етнічної групи над іншою мають бути розслідувані та засуджені суспільством. Це завдання ще складніше, ніж боротьба з ідеями: найуважливіша деконструкція мовних звичок, мовних практик, у яких усі ці ідеї знайшли втілення і відтворюються людьми вже несвідомо. Для подолання імперського синдрому потрібне зміцнення горизонтальних зв'язків і кооперації між регіонами.

Глава 3. Стійка демократія в Росії та державне управління

Ми не знаємо, який вигляд матимуть контури післявоєнної Росії. Однак для будь-якого територіального утворення, у будь-яких його межах стоятиме питання не просто про "відновлення" демократії, а про принципово новий етап побудови демократії в Росії. У російському громадянському суспільстві сьогодні є консенсус про те, що стійка демократія - це конституційні та інституційні гарантії змінюваності влади всіх рівнів у результаті вільних виборів.

Ми солідарні з російськими опозиційними групами, які ставлять на меті: 1) ухвалення нового виборчого кодексу, що передбачатиме незалежність виборчих комісій та громадський контроль за виборами; 2) повноцінна федералізація, яка більше не дозволить центральній владі узурпувати владу; 3) демонтаж суперпрезидентської форми правління та перехід до парламентських форм правління; 4) формування уряду коаліцією, яка перемогла на виборах; 5) відновлення незалежної судової і законодавчої влади; 6) гарантії свободи слова і совісті; 7) створення/перезаснування правоохоронної системи та жорстоке обмеження повноважень силових структур, встановлення громадянського контролю та механізмів підзвітності силових структур суспільстві.

Росії необхідний поділ влади, верховенство права і підтримання політичної культури, що охороняє права меншин. Післявоєнна демократія в Росії буде можлива тільки завдяки безперервним солідарним зусиллям з її підтримки.

Права людини та незалежність судової системи

Фундаментом катастрофи, яка вибухнула після 24 лютого 2022 року, стали системні порушення прав і свобод громадян Росії, що наростали в останні десятиліття. Вони стали можливими через недостатню готовність російського суспільства захищати свої права і свободи. Недостатньою була і реакція світової спільноти на ці порушення.

Необхідна більш послідовна і принципова позиція світового співтовариства щодо ситуації з правами і свободами людини в Росії, дотримання російською державою загальноприйнятих норм і стандартів у цій сфері, прийнятих нею на себе зобов'язань. Одночасно важливо вибудувати національну систему навчання і освіти в галузі прав людини.

Після зміни політичного режиму в Росії необхідне якнайшвидше звільнення політв'язнів і всіх, хто незаконно позбавлений волі. Потребують перегляду всі кримінальні справи, в яких є ознаки політичної мотивації та незаконності переслідування. Мають бути скасовані репресивні норми законодавства, що суперечать російській Конституції, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, міжнародним договорам РФ і принципам рівноправності. Ці дії мають стати необхідною і невід'ємною умовою післявоєнного врегулювання.

Також необхідні суттєві зусилля за такими напрямками:

- забезпечення реальної незалежності судів, розширення підсудності судів присяжних, скасування вилучень із неї;
- забезпечення гарантій реальної змагальності сторін у кримінальному та адміністративному судочинстві;
- розширення прав захисту у кримінальних та адміністративних справах;
- забезпечення гарантій гласності суду;

- забезпечення гарантій незалежності адвокатури;
- перегляд антиекстремістського та контртерористичного законодавства для звуження сфери його застосування, конкретизації норм, мінімізації можливостей зловживання;
- скасування норм, що встановлюють і регламентують інститути "іноземних агентів", "небажаних організацій", "пропаганди нетрадиційних цінностей" тощо;
- системне пом'якшення кримінального законодавства, послідовна реалізація принципу правової визначеності, мінімізації можливостей розсуду правозастосовника та вибіркості правозастосування, звуження сфери застосування кримінальної відповідальності;
- реформування тюрмового законодавства, спрямоване на гуманізацію утримання ув'язнених, створення умов для їхньої успішної реінтеграції в суспільство;
- розширення громадського контролю за пенітенціарною системою;
- скасування законодавчих обмежень свободи зібрань і закріплення механізмів реалізації права на свободу зібрань;
- скасування механізмів позасудового обмеження прав на свободу вираження поглядів;
- спрощення законодавства про громадянські об'єднання, включно з їх створенням, зменшення можливостей державних органів щодо втручання в їхню діяльність.

Місцеве самоврядування

Будь-які інституційні, ціннісні, політичні зміни будуть стійкими лише тією мірою, якою вони проникнуть у тканину суспільних відносин. Сталий мир повинен буде пройти імплементацію в більш ніж 20 тисячах російських муніципальних утворень.

Для створення в Росії системи місцевого самоврядування буде недостатньо демократизації, децентралізації, наділення їх незалежністю і зміцнення податкової бази. Муніципальна влада має бути надійно відокремлена від державної.

Місцеве самоврядування, що максимально включає здоровий глузд і природну кооперацію людей, стає школою демократії для величезної маси громадян. Саме тому ми виступаємо за максимальне розширення компетенцій місцевого самоврядування, передачу йому максимально широкого кола питань, забезпечення його фінансової незалежності. Також важливо стимулювати

взаємодію правозахисних та інших структур громадянського суспільства з місцевим самоврядуванням.

Федералізація і децентралізація та права корінних народів

Після війни основні повноваження і фінансові ресурси в Росії мають бути сконцентровані на місцевому і регіональному рівні. Центральну владу слід формувати за принципом делегування їй окремих повноважень (у сфері оборони, безпеки, розвитку загальнонаціональної інфраструктури, забезпечення єдності економічного і правового простору), у неї не повинно бути функцій, які не були чітко делеговані законом. Федеральному центру залишиться контролювати дотримання регіональною владою конституційних норм і правових стандартів, включно з правами людини.

Необхідно укласти нову угоду між регіонами і центром, яка детально розподілить повноваження, створить систему "стримувань і противаг" для контролю роботи федерального центру і передбачить можливість виходу регіонів зі складу федерації. Основний принцип нового федеративного устрою - добровільність.

У нових статутних документах федеративної держави слід закріпити права корінних народів, включно з правом на самовизначення, відповідно до основоположних документів ООН і Ради Європи. **Особливого статусу мають набуті мовні права корінних народів, включно з:**

- Правом на здобуття освіти рідною мовою;
- Правом на визнання мов корінних народів у федеральній і регіональних конституціях, у законодавстві;
- Правом на життя, вільне від дискримінації на мовній основі;
- Правом створювати і мати доступ до засобів масової інформації своїми мовами;
- Правом на отримання медичної допомоги рідною мовою.

Необхідно прагнути до забезпечення фінансової автономії регіонів, що означає поповнення регіональних і місцевих бюджетів за рахунок доходів, отриманих на їхній території. Для регіонів із низьким рівнем економічного розвитку можна запустити інститут регіонального розвитку. Для забезпечення фінансової автономії регіонів необхідна реформа податкової та бюджетної системи на користь більш справедливого розподілу доходів між регіональними бюджетами і федеральним центром, чиї повноваження, апарат і влада якого мають бути істотно скорочені. Регіони мають стати замовниками послуг держуправління федерального центру, які оплачують його роботу за рахунок відрахувань до

центрального бюджету.

Незалежний антикорупційний інститут (Рахункова палата РФ, зараз підконтрольна виконавчій владі) має виконувати функції незалежного громадського контролю за виконанням бюджетів усіх рівнів і антикорупційними заходами.

Зміна клімату та охорона навколишнього середовища

Росія має у своєму розпорядженні великі природні ресурси. Її екосистеми важливі не тільки для населення країни, а й для всього світу. Але для своїх сусідів Росія може бути і джерелом екологічних проблем. Тому ми закликаємо до збереження унікальних природних екосистем і біорозмаїття Росії, до підтримки їхньої стійкості в інтересах усього світу.

Для цього необхідне застосування вдосконаленої екологічної експертизи та системи екологічного моніторингу на етапах планування та реалізації екологічно значущих економічних проєктів. Важливо забезпечити активну участь громадськості в ухваленні рішень. Дуже важливими є перегляд законодавства та його дотримання в галузі особливо охоронюваних природних територій, захисту природних пам'яток Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, охорони лісів, захисту Байкалу тощо.

Особливу увагу слід приділити питанням поводження з відходами, включно з промисловими та побутовими. Наявна система управління відходами не є стійкою. Потрібне проведення реформ для переходу до принципів циклічної економіки, що допоможе скоротити кількість відходів і збільшити їх вторинне використання.

Найважливішим завданням Росії є реалізація справедливого енергетичного переходу. Сьогодні Росія залежить від вуглеводневих ресурсів і отримує доходи від їхнього експорту, які дають змогу вести воєнні дії на території України, фінансувати процеси, що дестабілізують стан цілих країн і регіонів. Росія - одна з найбільших країн за викидами парникових газів, тому важливо переорієнтувати енергетичну політику на розвиток відновлюваних джерел енергії, розглянувши можливості зниження залежності від атомної енергетики.

Росія має активно підтримувати міжнародні угоди, включно з Порядком денним у сфері сталого розвитку до 2030 року і Паризькою угодою про зміну клімату.

Ратифікація Росією Орхуської конвенції "Про доступ до інформації, участь громадськості в ухваленні рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля" стане ще одним важливим кроком до формування сталого і безпечного світу.

Подолання суспільного насильства та гендерна рівність

Повномасштабна агресія Росії проти України показала всім, наскільки високим є рівень агресії та насильства в російському суспільстві. Необхідно змінити цю ситуацію, інакше ця агресивність і далі загрожуватиме всім верствам російського суспільства, включно з дітьми, людьми похилого віку та іншими найменш захищеними групами населення, а однаковою мірою стане на заваді побудові стійкого миру.

Відомо, що чим вищий у країні рівень ґендерної рівності, тим нижчий рівень насильства в суспільстві та його схильність розв'язувати внутрішні та зовнішні, зокрема міждержавні суперечки насильницьким шляхом. Гендерна рівність і фізична безпека жінок та інших вразливих груп належать сьогодні до основ стійкої демократії.

Як і більшість населення Росії, ми підтримуємо право жінок на аборт, вважаємо, що чоловіки і жінки однаково ефективні в роботі і однаковою мірою можуть бути хорошими батьками і вести домашнє господарство. Незважаючи на зусилля російського уряду з пропаганди і насильницького впровадження псевдоконсервативних цінностей, вони не знаходять великої підтримки в суспільстві.

Сучасне російське законодавство і відмова влади від ухвалення необхідних законів, включно із законом про домашнє насильство, не дає змоги чоловікам повною мірою реалізуватися в сім'ї, жінкам - на роботі, і нікому - почуватися в безпеці. Необхідний захист від домагань і дискримінації в освіті та на роботі. Повноцінна трансформація російської держави і суспільства не може бути здійснена без скасування призовного принципу формування армії.

Необхідно змінити системи підтримки сім'ї для активного включення обох батьків у піклування про дітей (наприклад, зміна системи відпусток для догляду за дитиною), збільшити підтримку родин (допомоги, ясла, дитячі садки, школи тощо), особливо багатодітних, створити аліментний фонд. Велике значення має досягнення рівності на робочому місці: рівна оплата праці та її аудит, повсюдне запровадження практики "сліпого рекрутингу", захист трудових прав тих, хто піклується про дітей та хворих родичів.

Війна і, зокрема, військовий рекрутинг із системи ФСВП збільшили домашнє і вуличне насильство. Для його зниження потрібні спеціальні програми з лікування та реабілітації учасників бойових дій з ПТСР і залежностями. Росія не зможе бути частиною сталого світу, поки всередині неї самої є безліч дискримінованих категорій людей. Слабка участь жінок у політиці підвищує ризик військових конфліктів.

Демократія неможлива без інклюзії, а інклюзивність влади починається з гендерного розмаїття. Жінки – найбільша за чисельністю дискримінована група

в Росії, тому їхня участь у політиці на рівних із чоловіками зробить російську політику більш миролюбною і демократичною.

Декриміналізація ЛГБТК+ спільноти

За останні 12 років у Росії було ухвалено кілька дискримінаційних законів, які не тільки забороняють відкрито заявляти про свою сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, а й розпалюють ненависть у суспільстві до ЛГБТК+ людей, зокрема за допомогою пропаганди. Криміналізація та оголошення ЛГБТК+ спільноти екстремістською, фактична заборона транс переходу та заохочення наративу ненависті до цієї, як і до будь-якої іншої вразливої групи, суперечить засадам прав людини та унеможливорює створення справедливого та сталого суспільства, що ґрунтується на засадах демократії та рівноправності.

Необхідно не тільки скасувати дискримінаційні та людиноненависницькі закони, а й приділити увагу розслідуванню злочинів, скоєних, зокрема, проти ЛГБТК+ людей, і впровадженню заходів для забезпечення їхніх прав і безпеки в суспільстві.

Роль культури

Після війни російській культурі доведеться довго відповідати на дуже важке запитання: як вийшло, що ми допустили історичну катастрофу? Культурний вимір путінізму має бути підданий ретельному критичному аналізу. Відповідь на це питання і спроба не допустити агресії в майбутньому потребують демонтажу ідей імперії, яка і зараз залишається жити у свідомості десятків мільйонів росіян. Культура може зіграти колосальну роль у виробленні постімперського, післявоєнного майбутнього.

Мета нової культури - сприяти демонтажу культурних стереотипів, пов'язаних з ідеями імперії, зовнішньої експансії, націоналізму, суспільства патріархату, зверхності одного народу над іншим, однієї країни над іншою, однієї людини над іншою. За допомогою художніх творів діячі культури могли б сприяти демонтажу шкідливих стереотипів, які нерідко вважаються базовою частиною російського світогляду, починаючи з ідеї особливого шляху Росії.

Тісна співпраця з митцями з країн Східної та Центральної Європи, Південного Кавказу і Центральної Азії допоможе донести до широкої публіки в Росії їхній голос, що говорить про російську і радянську окупацію, про їхнє сприйняття минулого і "дружби народів". Робота з переосмислення історії стане важливою частиною роботи у сфері культури. Адже зараз більшість населення сприймають і сучасну Росію, і СРСР, і Російську імперію як держави, які несли сусіднім народам добро і цивілізацію. Сталінізм та імперські стереотипи в російській культурі пустили глибоке коріння.

Демілітаризація

Монополізація контролю за російськими збройними силами та іншими силовими структурами, як ми побачили в лютому 2022 року, дала Путіну потужний інструмент для посилення особистої влади всередині країни та проведення імперіалістичної політики. Російське громадянське суспільство і демократичні політики повинні перевстановити системний парламентський і цивільний контроль за збройними силами. Діяльність російських силових структур має бути спрямована на захист прав людини, а не інтересів вузької групи політиків.

Для цього майбутнім демократичним інститутам і громадянському суспільству потрібно дотримуватися п'яти основних принципів у розвитку національних силових структур:

- У Росії має бути побудований системний парламентський і цивільний контроль над усіма мілітаризованими організаціями. Для цього потрібно використовувати найкращі світові стандарти, досвід інших країн і негативні уроки російської історії.
- Майбутнім демократичним інститутам і громадянському суспільству слід довести до кінця реформи збройних сил, включно з реформою військового законодавства, освіти і військової науки в рамках реалізації майбутніх міжнародних зобов'язань Росії та міжнародного права. Для цього буде потрібна воля політиків, здатних об'єднати військових, держслужбовців та представників громадянського суспільства в інтересах миру, захисту прав людини і реалізації міжнародних зобов'язань Росії.
- Реформа ВПК має побудувати економічний базис для ефективніших, динамічніших і сучасніших силових структур, які не завдають шкоди мирним жителям і навколишньому середовищу.
- Російська зовнішня політика має бути відповідальною за мир і процвітання майбутніх поколінь. Для цього Росії разом із міжнародними партнерами слід відновити повноцінну участь у міжнародних договорах з контролю за озброєннями та нерозповсюдженням, враховуючи зростаючу роль неєвропейських країн у системі глобальної безпеки.
- Російському демократичному громадянському суспільству та уряду слід провести широкомасштабну просвіту російських громадян про функції, роль і принципи роботи всіх російських силових структур. Мілітаристський міф про роль збройних сил та інших силових структур у російській історії заважає мирному демократичному розвитку і шкодить безпеці Росії та інших країн.

Для боротьби з мілітаризмом російську шкільну освіту слід повністю звільнити від військово-патріотичної ідеології та переорієнтувати на солідарність з іншими, творчу підприємливість і культурну відкритість. Російські діти повинні

орієнтуватися на турботу один про одного, творення, добробут своєї спільноти і країни, розуміючи, хто їх захищає, від кого і яким чином.

Громадянська просвіта

Тоталітарний комуністичний режим і його прямий спадкоємець, сучасний російський режим, вчинили важкі злочини проти людяності. Вони спрямовані на окремих людей і суспільство в цілому. Безкарність цих злочинів, безпам'ятство суспільства, переписана історія, індоктринація громадян ще зі шкільної лави зробили населення Росії інертним і слабо здатним до громадянської участі.

Громадянська просвіта є необхідною умовою та інструментом для формування умов усвідомленої громадянськості. Вона передбачає усвідомлення громадянином себе як активного учасника громадянського життя (не тільки всередині своєї держави, а й у світі), розуміння складності та взаємопов'язаності процесів у глобальному світі, історії, своєї власної причетності й відповідальності, і природно витікає з цього громадянська солідарність. Сильне й освічене громадянське суспільство створює умови для сталої демократії, вимагає підзвітності держави та допомагає гарантувати неповторення насильства.

Глава 4. Стійкий мир

Вина і відповідальність за напад на Україну повністю лежать на Росії. Однак змін в одній лише Росії недостатньо для запобігання іншим подібним трагедіям. Незважаючи на зусилля світової спільноти, світ продовжують стрясати війни. Необхідно продовжити докладати миротворчих зусиль і зміцнювати світовий порядок, якщо ми хочемо жити в мирі.

Росії після війни необхідна принципово нова доктрина зовнішньої політики. Основою для неї може стати документ, затверджений у 1993 році, коли Росія демонструвала бажання стати демократичною країною, чия головна зовнішньополітична мета – встановлення добросусідських відносин із партнерами і сусідами, а головний інструмент – дипломатія. Застосування військової сили для вирішення політичних і державних суперечок має бути знову оголошено неприйнятним.

Усі агресивні елементи зовнішньої політики, включно із застосуванням військової сили, мають бути чітко пов'язані з міжнародними механізмами гарантування безпеки в рамках ОБСЄ, ООН, інших міжнародних організацій і союзів. ОДКБ може зберегтися тільки за умови його радикального реформування на основі рівного представлення інтересів усіх держав-членів і перетворення союзу на реальний колективний елемент підтримання порядку, а не поліцейські структури, які Росія сьогодні використовує для тиску на своїх

сусідів. Необхідно стимулювання створення нових регіональних союзів та організацій для досягнення збалансованої горизонтальної системи забезпечення колективної безпеки.

Міжнародне право та міжнародні інститути

Ми впевнені, що стійкий миропорядок не може бути заснований на праві сильного або втілювати "закон джунглів". Міжнародні відносини мають здійснюватися відповідно до принципу верховенства міжнародного права і бути підпорядковані його основоположним положенням, закріпленим у статті 2 Статуту ООН, у Загальній декларації прав людини, у міжнародних договорах про захист прав людини, у рішеннях міжнародних судів та інших міжнародних інстанцій.

Новим демократичним інститутам Росії слід прагнути до реформування ООН. Після завершення війни і початку демократизації Росії слід утримуватися від використання "права вето" в Раді безпеки ООН у ситуаціях, що стосуються гуманітарних криз, масових порушень прав людини і міжнародних злочинів. Її голосування в Генеральній Асамблеї ООН з цих подібних питань має бути спрямоване на засудження міжнародних злочинів і масових порушень прав людини, зокрема скоєних Росією, на притягнення винних до міжнародної кримінальної відповідальності.

У 2020 році було запущено Кампанію глобального громадянського суспільства "We, the People". Вона закликає здійснити три реформи, спрямовані на надання громадянському суспільству більш вагомому голосу в глобальному управлінні. По-перше, пропонується створити "Громадянську ініціативу миру", яка дасть змогу громадянам вносити до порядку денного Генеральної асамблеї або Ради безпеки ООН пропозиції, що досягли певного порогу суспільної підтримки. По-друге, створити Парламентську асамблею ООН, що складатиметься з обраних представників, і зробити її сполучною ланкою між громадянами та ООН. По-третє, створити посаду посланця ООН з питань громадянського суспільства, який відповідатиме за реалізацію більш інклюзивної стратегії щодо взаємодії громадянського суспільства та ООН. Якщо це буде реалізовано, ООН зможе ефективніше реагувати на глобальні виклики – дискримінацію, нерівність, конфлікти, зміну клімату. І новим демократичним владам Росії необхідно підтримувати рух у цьому напрямку.

Росія повинна стати на шлях проведення необхідних конституційних та інших законодавчих реформ, розробити заходи політичного і практичного порядку, щоб подолати перешкоди для її повторного входження до складу Ради Європи та приєднання до Європейської конвенції з прав людини.

Необхідно переглянути систему міжнародного кримінального правосуддя і знайти більш ефективні важелі для його ефективного здійснення щодо всіх міжнародних злочинів незалежно від того, кого підозрюють у їх скоєнні. Один із

таких важелів - принцип універсальної юрисдикції, який дає змогу судити осіб за порушення міжнародного права незалежно від їхнього громадянства та місця вчинення злочину. Посилення співпраці держав у розслідуваннях і судових переслідуваннях осіб, відповідальних за міжнародні злочини, сприятиме ефективній боротьбі з безкарністю, підтримці міжнародного миру та безпеки. Потрібно зміцнювати принцип універсальної юрисдикції як фундаментальний інструмент для створення світу, заснованого на законі та справедливості.

У міжнародному правопорядку немає місця вибіркового застосуванню міжнародного кримінального права. Росія повинна стати стороною-учасницею Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду (МКС) і прийняти Кампальські поправки до Римського статуту 2010 року про злочини агресії. Росія повинна імплементувати Римський статут у національному законодавстві і буде надавати МКС співробітництво без жодних затримок або винятків, включно з арештом і передачею осіб, сприянням їхній добровільній явці в МКС за його запитами. Має бути розглянуто питання про визнання Росією юрисдикції МКС щодо міжнародних злочинів, скоєних її громадянами або на її території в минулому, з визнанням його юрисдикції аж до 1 липня 2002 року. Як сторона-учасниця МКС, Росія повинна сприяти розширенню та універсалізації його членства.

Відмова від толерантності до авторитарних режимів

Як показує російський досвід, концепція неминучості лібералізації внаслідок економічного розвитку виявилася неспроможною. Спроби налагоджувати зв'язки з авторитарними режимами призводять до їх зміцнення, а не до демократичних змін.

Напад Росії на Україну підтверджує, що співпраця з авторитарними режимами збільшує загрозу глобальній безпеці та заважає вчасно й ефективно протистояти країнам-агресорам. Демократичним країнам потрібно мінімізувати свою залежність від ресурсних та індустріальних автократій. Необхідний контроль над поширенням просунутих технологій, що не допускає їх передачу авторитарним режимам.

Послаблення торговельно-економічних зв'язків з авторитарними режимами не означає, що автократії необхідно повністю ізолювати. Підтримка громадянських суспільств у таких країнах сприятиме стійкості можливих демократичних змін у них у майбутньому. Діалог із громадянськими об'єднаннями та НКО дасть змогу чути не представлені в диктаторському режимі верстви населення, глибше розуміти процеси, що відбуваються всередині них, і ефективніше з ними взаємодіяти. Держави і наднаціональні інститути можуть вкладатися в програми освіти і обмінюватися експертизою з громадянськими об'єднаннями.

Росія після війни має стати активним учасником цього процесу. І водночас, за дотримання принципу добровільності, його об'єктом, - доки не будуть досягнуті

Замість висновку

Ми віримо, що у російського громадянського суспільства є потенціал для переосмислення засад російської державності на принципах демократії, федералізму, верховенства права, дотримання прав і свобод людини та ненасильства.

Ми висловлюємо нашу прихильність демократичним цінностям, цінностям прав і свобод людини та міжнародному праву. Перехід до правової демократичної держави в Росії, безпечної для країн-сусідів і власних громадян - це величезний виклик для демократично налаштованих громадян Росії.

Ми належимо до тієї частини російського суспільства, для якої агресія проти України неприйнятна. Ми не в силах сьогодні зупинити війну. Але ми продовжимо робити все можливе для досягнення миру і створення післявоєнної демократичної Росії, яка зможе сказати: "Ніколи знову!"

Маніфест підготували:

- **Інна Березкіна**, Школа громадянської освіти
- **Сергій Васильєв**, юрист
- **Варвара В.**, деколоніальна фем-активістка
- **Борис Грозовський**, Країна і світ. Sakharov review
- **Сергій Давидіс**, керівник Проекту "Підтримка політв'язнів. Меморіал"
- **Роман К.**, правозахисник
- **Ірина К.**, Платформа громадянських, антивоєнних та гуманітарних ініціатив
- **Сергій Кривенко**, правозахисник
- **Олександра Поліванова**, «Меморіал»
- **Неля Рахімова**, експерт зі сталого розвитку
- **Єлена Русакова**, психолог, політик
- **Артур Соломонов**, письменник, драматург
- **Евеліна Чайка**, правозахисниця, ЛГБТК активістка
- **Георгій Чижов**, політолог
- **Кирило Ш.**, спеціаліст у галузі оборонної політики
- **Анна Я.**, антиколоніальна активістка, економіст

- **Олександр Морозов**, політолог
- **Катя Мороко**, Платформа громадянських, антивоєнних та гуманітарних ініціатив
- **Іван Преображенський**, кандидат політичних наук, коментатор Deutsche Welle

- **Lana Py**, антиколоніальна активістка, фізик, доктор природничих наук
- **Maria**, блогер “The girl who said know”

Постійно оновлюваний список підписантів можна знайти в [онлайн-версії](#) Маніфесту, а також підписати його на сайті [Change.org](#).

Устойчивый мир: наш взгляд манифест

**Манифест инициирован участниками
Платформы гражданских, антивоенных и
гуманитарных инициатив и подготовлен
коллективом авторов**

Оглавление:

- О Манифесте
- Резюме
- **Глава 1.** Условия примирения с
Украиной: ответственность, покаяние,
компенсации
- **Глава 2.** Переходное правосудие
- **Глава 3.** Устойчивая демократия в
России и государственное управление
- **Глава 4.** Устойчивый мир
- Вместо заключения

Read in [english](#) | Читати [українською](#)
Читати [онлайн](#) (ENG, UKR, RUS)

О манифесте

В условиях продолжающейся полномасштабной агрессивной войны России против Украины первая и главная цель российского гражданского общества — достижение справедливого мира на основе положений международного права, в той форме, которая будет признана справедливой и самими украинцами.

Мы, авторы манифеста, представители гражданского общества и антивоенных инициатив России, понимаем, что диалог между украинским и российским обществами не может возобновиться в условиях продолжающейся агрессии. Однако мы считаем себя ответственными сформулировать видение послевоенной справедливости и мира, чтобы способствовать достижению этих целей всеми доступными нам средствами.

Мы отдаем себе отчет, что действия руководства России и всех, кто соучаствует в преступлении агрессии, не могут остаться безнаказанными. Прекращение огня, возвращение территорий и выплаты репараций не являются достаточным залогом для установления устойчивого мира. Только полная трансформация России в демократическое, свободное общество, построенное на принципах верховенства права; преодоление тяжелого наследия крупномасштабных нарушений прав человека руководством СССР, российскими властями в Украине и других государствах, равно как и внутри самой России; осознание обществом своей ответственности за преступления, совершенные режимом, а также тотальный демонтаж идеологии милитаризма и империализма могут стать залогом мира в будущем.

Мы согласны с авторами украинского Манифеста устойчивого мира, что возвращение к довоенному статус-кво в международных отношениях теперь невозможно. Мы поддерживаем необходимость создания новых условий международной безопасности и мира. Только это позволит решать вопросы международных отношений с позиции права, а не силы, чтобы Россия не могла снова стать угрозой для мира и Украины.

Мы понимаем, что этот Манифест — всего лишь подход к огромному и сложному комплексу проблем, которые поставило наше время перед российским гражданским сообществом и экспертами. На многие из этих вопросов у нас нет однозначных и приемлемых для всех ответов. Поэтому мы открыты к дискуссии и хотели бы продолжить обсуждение.

В [первой главе](#) Манифеста мы говорим об условиях примирения с Украиной. [Вторая глава](#) рассказывает о переходном правосудии, без которого Россия не сможет построить ни справедливый и устойчивый мир с Украиной, ни демократию, основанную на верховенстве права. [Третья глава](#) подробнее рассматривает вопросы перехода России к демократии, а [четвертая глава](#) — как достичь устойчивого мира.

Война против Украины и диктатура в России могут продолжаться еще годы. К сожалению, не исключены и сценарии дальнейшей эскалации и расширения войны. Россия может продолжать оккупацию территорий и разрушение Украины и других стран. Скорее всего, усилятся и внутренние репрессии. Поэтому мы уверены, что действовать нужно уже сейчас, не дожидаясь перемирия, мирного договора или другой формы прекращения войны.

Мы считаем необходимым уже сейчас готовить, расширять и отстаивать видение будущего устойчивого мира и выстраивать процессы, взаимоотношения и механизмы, которые могут к нему привести. О том, каким может быть справедливый мир, мы говорим ниже. Чтобы приблизиться к нему, нужно, в частности, публично и непублично поддерживать права Украины, выступать за ее территориальную целостность, отстаивать необходимость

широкой, многосторонней международной поддержки Украины всеми необходимыми средствами.

Движение к справедливому миру включает в себя прямую поддержку, взаимодействие со всеми, кто подвергался или подвергается насилию, травле, давлению и манипуляциям со стороны российского режима. В первую очередь, это касается украинцев и украинок. Это включает в себя противодействие российским преступлениям и их документирование, помощь гражданскому обществу в России, помощь гонимым группам, меньшинствам, политзаключенным и всем, кто оказывается под воздействием неправового государства. Нужна незамедлительная разработка концепции преодоления войны и диктатуры и создание широких коалиций для этих целей.

Резюме (читайте полную версию ниже)

Путь от агрессивной войны, которую ведет Россия, к устойчивому и справедливому миру будет долгим и сложным. Прекращение огня, возвращение территорий и выплата репараций недостаточны для устойчивого мира. Необходимо сформулировать видение послевоенной справедливости, и настоящий манифест – приглашение к дискуссии по комплексу проблем, для которых у нас нет однозначных решений. Война против Украины и диктатура в России могут продолжаться еще годы. Но действовать нужно уже сейчас. Надо разработать концепцию преодоления войны и диктатуры, создав для этого широкие коалиции.

Первая глава Манифеста говорит об условиях примирения с Украиной. Российская агрессия стала логическим продолжением политики российского государства и трансформации российского общества. Государство оказалось приватизировано узкой группой лиц, которые использовали его для узурпации власти и ведения агрессивной войны. Этому способствовала безнаказанность России, которая до 2022 вела войны в Чечне, Грузии, оккупировала Крым и восточную Украину. Ключевым инструментом агрессии стал пропагандистский концепт «русского мира», соединивший милитаризм, империализм, корпоративизм фашистского типа, мессианскую идею о «спасении» мира, ксенофобию, ностальгию по СССР и Российской империи. Преодоление последствий агрессии невозможно без изменения самой России.

Первый шаг к справедливому миру – деоккупация территорий, восстановление международно признанных границ Украины. Реинтеграция оккупированных территорий в состав Украины потребует решения созданных Россией проблем, затрагивающих разные группы населения этих территорий. При этом следует ориентироваться на восстановление справедливости, на нормы международного права и права человека. Россия должна компенсировать

нанесенный Украине ущерб. Добровольное урегулирование Россией претензий к ней Украины и других стран, ставших объектами ее территориальной агрессии, станет благом для ее дальнейшего развития.

Вторая глава рассказывает о переходном правосудии, без которого Россия не сможет построить справедливый и устойчивый мир с Украиной, и демократию, основанную на верховенстве права и уважении к правам человека, солидарности и социальной справедливости. Россия нуждается в восстановлении конституционного правопорядка и верховенства права, в переустройстве демократического государства.

Большую роль в процессах переходного правосудия предстоит сыграть гражданскому обществу. Переходному правосудию подлежат преступления, которые не могли быть расследованы при предыдущем политическом режиме в силу системной безнаказанности, поскольку их организатором и вдохновителем было государство. Если преступления не наказаны, общество воспринимает их как допустимые.

Необходимо будет расследовать преступления, совершенные россиянами в Украине начиная с 2014 года, преступления, связанные с захватом и удержанием государственной власти, убийством и отравлением оппозиционеров, фальсификацией выборов, преступления в отношении уязвимых групп российского населения и др. Это нужно делать в кооперации с Международным уголовным судом, расследовательскими группами других стран и российским гражданским обществом.

Переходное правосудие поможет преодолеть безнаказанность, достичь примирения, установить новый, разделяемый большинством подход к прошлому. Комиссии по установлению правды будут способствовать не столько наказанию преступников, сколько деконструкции институтов и обычаев, которые создали фундамент для российских преступлений. Эта работа должна строиться на принципах инклюзии, делая более очевидным разные типы насилия в обществе.

Авторы манифеста поддерживают идею создания спецтрибунала по преступлению агрессии России против Украины. Это поможет признанию моральной и правовой ответственности и справедливости, позволит начать работу по деконструкции советских и имперских милитаристских нарративов.

Третья глава рассматривает вопросы перехода России к демократии. Ее в России нужно будет не восстанавливать, а строить заново, обеспечивая гарантии сменяемости власти в результате свободных выборов. Необходимо разделение властей, верховенство права и поддержание политической культуры, охраняющей права меньшинств. На первом шаге нужны будут освобождение политзаключенных, отмена репрессивных норм законодательства, возвращение к соблюдению прав человека и международных договоров, обеспечение независимости судов.

Важным шагом в построении демократии станут отделение местного самоуправления от государственной власти, децентрализация и федерализация. Центральную власть следует формировать по принципу делегирования ей отдельных полномочий снизу. Необходимо новое заключение договоров между регионами и центром, закрепление прав коренных народов. Бюджетная система должна обеспечивать финансовую автономию регионов. Отдельным предметом заботы нужно сделать разработку ответственной экологической политики.

Высокий уровень агрессии, ставший очевидным во время войны с Украиной, показывает, насколько глубоким должно быть изменение отношений внутри российского общества. Иначе эта агрессия и дальше будет выплескиваться за пределы страны. Необходимо преодоление общественного насилия, сейчас присутствующего в основных социальных институтах страны, значительное повышение уровня гендерного равенства, декриминализация ЛГБТК+ сообщества, отмена дискриминационных и человеконенавистнических законов.

Нужно способствовать демонтажу культурных стереотипов, связанных с идеями империи, экспансии, национализма, патриархата, превосходства. Силовые структуры следует поставить под гражданский контроль и полностью реформировать. Школьное образование должно быть освобождено от военно-патриотической идеологии. Гражданское просвещение станет инструментом для формирования осознанной гражданственности.

Четвертая глава подчеркивает, что для достижения устойчивого мира из российской внешней политики должны быть исключены все агрессивные элементы. Необходимо внедрение принципа универсальной юрисдикции, который позволяет судить лиц за нарушение международного права независимо от их гражданства и места совершения преступления. Это фундаментальный инструмент для создания мира, основанного на законе и справедливости. Чтобы подобные преступления не повторились в будущем, нужно отказаться от толерантности к авторитарным режимам.

Для нас как авторов этого манифеста неприемлема агрессия против Украины. Мы не в силах остановить войну прямо сейчас, но продолжим делать все возможное, чтобы достичь мира и содействовать созданию послевоенной демократической России, которая сможет сказать: «Никогда больше!»

Глава 1. Условия примирения с Украиной: ответственность, покаяние, компенсации

Российская агрессия против Украины стала логическим продолжением политики российского государства и трансформации российского общества, не

сумевших после распада СССР найти свое место. Ресентимент в значительной мере предопределил направление трансформации российского общества.

Победа над тоталитарным советским режимом в глазах большей части граждан России при целенаправленном воздействии государственной пропаганды превратилась постепенно в поражение в холодной войне, национальное унижение и коллапс благосостояния людей. Кризис 1993 года привел к превращению новой России в суперпрезидентскую республику, создав предпосылки для формирования тоталитарного режима. Представители советской элиты и их потомки во многом сохранили свое влияние, унаследовав недемократические политические взгляды, усиленные невиданным ранее ростом личного благосостояния. Слабые демократические институты и находящееся в стадии формирования гражданское общество не смогли дать отпор авторитарному тренду. Российское государство оказалось приватизировано узкой группой лиц, использовавших его в своих криминальных, а затем и террористических целях.

Первая, а затем и вторая войны в Чечне, война 2008 года с Грузией и оккупация части ее территории способствовали восстановлению милитаристских настроений. Россия не получила отпор и осталась безнаказанной. Итогом стал первый этап российской агрессии против Украины, выразившийся в оккупации Крыма и Севастополя и захвате российскими силами значительной части Донецкой и Луганской областей Украины.

Ключевым инструментом, который Владимир Путин и его окружение использовали для агрессии против Украины, стал пропагандистский концепт «русского мира». В нем слились российский милитаризм, империализм, корпоративизм фашистского типа, мессианская идея о «спасении» мира, ксенофобия, ностальгия по СССР и Российской империи. В отношении к Украине это использовалось как идеологическая база для отрицания самого факта существования украинского народа и языка, для обоснования «исторического права» России на земли Украины, для обоснования агрессии и последующей «деукраинизации» оккупированных территорий.

Мы понимаем, что преодоление последствий этой агрессии невозможно без изменения самой России. Первым этапом этого изменения должно стать достижение справедливого мира.

Деоккупация территорий

Очевидная предпосылка устойчивого и справедливого мира — деоккупация Россией всех захваченных территорий, включая аннексированные. Необходимо восстановление международно признанных границ Украины.

Реинтеграция оккупированных территорий неизбежно поставит ряд проблем, созданных Россией, но затрагивающих разные группы населения этих

регионов. Их следует решать, ориентируясь на соблюдение гуманитарных прав и прав человека. **Эти проблемы включают:**

- уголовное и иное преследование граждан и бывших граждан Украины за преступления против личности, государства, их сотрудничество с оккупантами и т. д.;
- правовой статус граждан, проживавших на оккупированных территориях до их оккупации, но отказавшихся от украинского гражданства;
- правовой статус детей, родившихся на оккупированных территориях после их оккупации;
- правовой статус детей, депортированных в Россию и получивших российские паспорта (в том числе усыновленных, иногда с изменением имен);
- правовой статус граждан РФ, переселившихся на оккупированные территории после оккупации, и статус недвижимого имущества, приобретенного в период, когда в этих регионах не действовало украинское законодательство и система правоприменения;
- возможность выезда за границу жителей территорий (независимо от их гражданства), которые не подлежат уголовному и иному преследованию со стороны Украины, и гарантии их имущественных прав в этом случае;
- возвращение имущества, незаконно изъятого оккупационными властями, компенсация за утрату/повреждение имущества;
- урегулирование имущественных отношений (легализация сделок), совершенных в период оккупации добровольно и справедливо, надлежащими субъектами, но не в соответствии с украинским законодательством;
- гарантии и ограничения избирательных прав граждан реинтегрированных территорий, особенности осуществления на них местного самоуправления.

Во всех этих и подобных вопросах Россия должна следовать принципам восстановления справедливости и нормам международного права. При реинтеграции оккупированных территорий в состав Украины те их жители, кто хотел бы связать свое будущее с Россией, должны получить такую возможность. Расходы за это должно взять на себя российское государство. Должна быть обеспечена возможность справедливого суда, с соблюдением норм международного права, над теми, кто совершил преступления на международно признанной территории Украины. Этот шаг необходим для

восстановления правового пространства на современной российской международно признанной территории.

Компенсации Украине

В ходе агрессивной войны в Украине Россия нанесла ей гигантский ущерб. Унесенные войной жизни людей, разрушенные города и села — это непоправимый, невозстановимый ущерб. Он должен быть оценен по международно признанной методике и компенсирован Украине в обозримом временном горизонте. Война России против Украины не является ни справедливой, ни необходимой. Как в случае совершения преступления, выплата компенсаций, которые возмещают часть нанесенного ущерба, — это путь к восстановлению справедливости. Добровольное урегулирование всех споров и претензий России и стран, ставших объектами ее территориальной агрессии (включая компенсации), станет благом для дальнейшего развития России.

Аналогичный подход может применяться в урегулировании спорных вопросов с другими странами, с которыми у России есть нерешенные споры или в отношении которых Россия совершала агрессию, включая Беларусь, Грузию, страны Балтии, Молдову, Польшу.

Пока отношения России и Украины будут оставаться враждебными, Россия не сможет нормализовать отношения с Европой и США. Это, в свою очередь, помешает постепенно восстановить благосостояние российских граждан и строить мирное общество.

На компенсации в первую очередь могут быть направлены арестованные за границей средства РФ и включенных в санкционные списки компаний и физических лиц. В этом случае компенсации не будут подрывать российскую экономику и заметно влиять на благосостояние населения. Нужны разумные сроки, суммы и механизмы таких выплат. Также мы предлагаем создать специальный целевой счет, на который россияне смогут перечислять средства на восстановление Украины добровольно. Эти перечисления станут одной из возможностей продемонстрировать осознание своей ответственности.

Мы бы хотели, чтобы добровольные компенсации стали действенной, практической формой признания ответственности за совершенные Россией преступления, хотя и понимаем, что этого недостаточно. Ответственность за совершенные преступления не ограничивается выплатой компенсаций.

Преодоление гуманитарных последствий войны

Агрессия и военные преступления, совершаемые Россией, стали причинами гуманитарной катастрофы в области прав человека, прав беженцев, права

семьи и детей, экологии и т. д. Мы понимаем, что эти проблемы не решатся сами собой в результате одного лишь завершения активных вооруженных действий. Любое мирное соглашение в обязательном порядке должно предусматривать четкий план по разрешению этих проблем и минимизации тяжести их последствий.

Оккупационные мероприятия, политика фильтрации и массовые преследования граждан Украины, привели к тому, что в российских тюрьмах оказались тысячи людей. В отношении подавляющего большинства из них не открыты уголовные дела; многие содержатся во внеправовом статусе, подчас в секретных тюрьмах. Неотъемлемой частью этого процесса массовых похищений и произвольного лишения свободы стали пытки. Психологические и физические следы жестокого обращения жертвам придется нести до конца жизни.

Жертвами войны стали и те, кто от нее бежали — в Европу, в третьи страны и в Россию. Многие семьи разделены и не имеют возможности установить связь со своими родными. Многие из них существуют в условиях бедности, без постоянной работы и места жительства. Вернуться домой часто невозможно. Граждане Украины, бежавшие в Россию, нередко вынуждены принимать российское гражданство, чтобы сделать возможным свое существование на подконтрольных России территориях. Для части из них это не добровольный, а вынужденный шаг.

До 738 тысяч украинских несовершеннолетних оказались на территории, подконтрольной России. Не менее 16 тысяч из них Украина считает депортированными. Многие из этих людей помещаются в специальные лагеря или другие учреждения, в которых они подвергаются идеологической индоктринации. В похожем положении оказываются люди с ментальными особенностями, находившиеся в психиатрических стационарах на оккупированных территориях. Многие из них без какого-либо уведомления родных были вывезены на территорию России и приняты в российское гражданство. Они оказываются оторваны не только от своих родных, но и от своей культуры. Эти действия преступны.

Война вызвала множество больших и малых экологических катастроф. Территория Украины сильно загрязнена в результате боевых действий, флора и фауна находятся в катастрофическом состоянии. Экологические преступления должны быть расследованы, а их виновники — наказаны. Россия должна участвовать в устранении урона (в разминировании территорий и восстановлении биоразнообразия).

Для преодоления этих последствий войны мы, среди прочего, считаем необходимым:

- Освободить и репатриировать на родину всех незаконно задержанных украинских гражданских лиц, не имеющих установленного законом правового статуса.
- Расформировать российскую систему фильтрационных лагерей и систему тайных тюрем.
- Уголовные дела в отношении граждан Украины, открытые в России после начала агрессии, направить на пересмотр независимым, беспристрастным и открытым судом.
- Репатриировать в Украину всех граждан Украины, осужденных за преступления против других граждан Украины, для пересмотра дел украинскими судами.
- Обеспечить гражданам Украины, особенно пожилым, больным, инвалидам, детям возможность и условия для беспрепятственного возвращения с территории России в место постоянного проживания.
- Учредить бюро розыска пропавших гражданских лиц и обеспечить украинским гражданам возможность посещать Россию для поиска родных и посещения мест их захоронения.
- Создать единый реестр украинских детей, попавших на территории, контролируемые Россией начиная с 2014 года, для обеспечения возможности их розыска, защиты их прав Украиной и заинтересованными лицами. Гарантировать возвращение в Украину детей, имевших полноправных родителей (биологических или приемных) и детей, находящихся под опекой или попечительством государства или частных лиц.
- Совместно с Украиной и международными организациями в духе принципа наилучших интересов ребенка разрешить судьбу детей, не имевших на момент попадания под власть России полноправных родителей и усыновленных в российские семьи на основе гарантии сохранения за ними украинского гражданства, связи с родственниками и доступа к родной культуре.
- Гарантировать гражданам Украины безусловное право на компенсацию за похищение, незаконное задержание, применение пыток, ущерб здоровью и жизни, незаконное усыновление и другие преступления, совершенные в их отношении.
- Расследовать все случаи преступлений, совершенных в отношении граждан Украины начиная с 2014 года, гарантировав торжество правосудия над всеми причастными лицами вне зависимости от их ранга и общественного положения.

- Предусмотреть в ходе этих расследований различные формы активного взаимодействия с компетентными органами Украины, международными организациями, гражданскими объединениями Украины и России.
- Обеспечить широкий доступ российской, украинской и международной общественности к результатам этих расследований и иным сведениям о преступлениях, совершённых гражданами России в отношении граждан Украины начиная с 2014 года.

Все расследования и рассмотрение дел по подобным преступлениям должны быть открытыми для международной общественности и транслироваться на нескольких языках, включая русский. Гражданам России должна быть доступна информация о масштабе преступлений, совершенных начиная с 2014 года.

Глава 2. Переходное правосудие

Базовые принципы реализации переходного правосудия

Россия нуждается в восстановлении конституционного правопорядка и верховенства права и в переустройстве демократического государства, основанного на безоговорочном уважении к правам человека, солидарности и социальной справедливости. Мы пытаемся этому содействовать. Эта цель потребует полномасштабной конституционной реформы, проработки тоталитарного прошлого и решительного отказа от нынешней несправедливой, аморальной и античеловеческой системы управления.

Справедливый мир не может быть устойчивым, если Россия не встанет на путь построения демократического федеративного правового государства. Обязательным условием для такой трансформации должен быть запуск и реализация процессов переходного правосудия и принятие Россией моральной, политической и юридической ответственности за акты агрессии, совершенные в отношении других независимых государств, и за другие международные преступления, совершенные ее вооруженными силами и спецслужбами, за нынешние и прошлые преступления в отношении собственных граждан.

Данные цели предполагают принятие комплексных мер в области политики, права, в образовании, в институциональной, социальной и культурной сферах. Они должны быть направлены не только на слом сложившегося в стране политического режима, но и на предотвращение его реванша, на прочное построение и внедрение демократических институтов и практик в будущем.

Роль гражданского общества

Огромная роль в разработке и реализации мер по трансформации российского государства, политической системы и социума принадлежит гражданскому обществу России, при возможном участии гражданских организаций из других стран. Гражданское общество должно действовать принципиально и решительно, учитывая уроки неудачного и несостоявшегося транзита начала 1990-х годов, который не сопровождался необходимыми мерами переходного правосудия.

Полномасштабные процессы переходного правосудия могут начаться только после завершения военных действий, когда общества становятся на путь демократизации. Но подготовка данных мер должна быть инициирована как можно скорее. Процессы переходного правосудия не должны находиться в исключительном ведении государства, ведь именно оно ответственно за масштабные нарушения прав человека. Гражданскому обществу принадлежат важные функции по инициированию процессов переходного правосудия и контролю над их реализацией. Эти усилия должны быть направлены на обеспечение исправления противоправных действий государства в соответствии с международно-правовыми стандартами, основываясь на ключевых механизмах правосудия переходного периода. **Они включают в себя:**

- комиссии по установлению истины;
- реформу судебной и правоохранительной системы, армии и силовых структур для обеспечения справедливого правосудия;
- судебное преследование подозреваемых в совершении преступлений;
- возмещение морального и материального ущерба, юридическую реабилитацию пострадавших;
- люстрации и другие меры по санации государственных структур;
- увековечивание памяти, гарантии неповторения преступлений.

Работа переходного правосудия создаст основы для перехода России к установлению верховенства права и демократии. Эти меры позволят восстановить справедливость для пострадавших, проявить в их отношении заботу и солидарность, наказать виновных и создать условия, чтобы преступления не повторились.

Как показывает опыт России рубежа 1980–90-х годов, неполная и непоследовательная реализация мер переходного правосудия создает условия, чтобы демократизация не состоялась, верховенство права не утвердилось, и делает возможным авторитарный реванш. Мы считаем, что этот негативный опыт должен быть учтен при политическом транзите от путинского режима к демократии. Подготовка к реализации переходного правосудия должна быть

инициирована до того, как война закончится, а политический режим в России сменится.

Переходному правосудию подлежат преступления и правонарушения, которые не могли быть расследованы при предыдущем политическом режиме, а в случае России — по меньшей мере начиная с 1917 года. В ряде случаев необходимо также переходное правосудие в отношении более ранних событий. Его предметом становятся преступления, которые не могут быть расследованы и осуждены своевременно в силу «системной безнаказанности». Это преступления, организатором, «спонсором», вдохновителем и/или исполнителем которых было государство.

Не будучи расследованными, такие преступления становятся нормой поведения в государственных и правоохранительных органах, спецслужбах, судах, бюджетных организациях и т. д. Если никто не подвергается наказанию за совершение такого преступления, как, например, фальсификация выборов, то общество начинает воспринимать такие поступки как допустимые, они становятся частью профессиональной культуры.

Важной задачей для переходного правосудия в России станет расследование преступлений, направленных на присвоение и удержание государственной власти, включая террористические акты на территории страны, ликвидацию независимых медиа, подкуп, убийства и отравления оппозиционеров, фальсификацию выборов и недопущение независимых кандидатов, принуждение граждан к голосованию за представителей власти, политически мотивированные репрессии. Они должны быть подробно расследованы, а результаты — открыто опубликованы.

Набор мер переходного правосудия должен, в том числе в кооперации с Международным уголовным судом, судами и расследовательскими группами других стран, предусматривать расследования преступлений, совершенных россиянами в Украине начиная с 2014 года. Мы считаем необходимым осуществить подробный сбор свидетельских показаний у российских солдат и у всех российских граждан, которые посещали оккупированные территории или были задействованы в работе с украинцами на территории России и могли стать участниками или очевидцами преступлений.

Особой сферой внимания для переходного правосудия мы видим расследование преступлений, связанных с вмешательством во внутренние дела других стран. Расследование и наказание субъектов совершенных в прошлом преступлений должно сопровождаться недопущением совершения новых и прекращением длящихся преступлений. Целью этих разбирательств должно быть преодоление безнаказанности, без которого невозможно ни примирение с другими странами, ни создание институтов, основанных на верховенстве права.

Такие же меры нужно предпринять в отношении преступлений, совершенных на территории России, особенно в отношении уязвимых групп населения, этносов, а также территориально-правовых субъектов, в том числе субъектов федерации. К этой работе необходимо будет привлекать и тех, кто сейчас поддерживает российский политический режим. Ведь цель переходного правосудия — установить разделяемый большинством подход к прошлому, достичь примирения.

Спецтрибунал по преступлению агрессии

Мы полностью поддерживаем идею создания Специального трибунала по преступлению агрессии России против Украины. Это станет шагом к признанию ответственности за акты агрессии и ускорит движение к восстановлению нарушенного равновесия в мировом сообществе. Это будет способствовать примирению с Украиной, восстановлению отношений на основе справедливости, доверия и уважения.

Создание такого Трибунала будет служить актом моральной и правовой справедливости и способствовать предупреждению повторных преступлений, отправляя ясный сигнал другим политическим акторам о том, что избежать ответственности за акты агрессии не удастся. Участие независимых российских специалистов в создании и работе Трибунала будет доказательством нашего серьезного намерения признать ответственность, добиться справедливости и содействовать примирению.

Важно восприятие официальными российскими структурами и населением такого трибунала не как «антироссийского», а как направленного на расследование и наказание преступления агрессии. Не менее важно, что создание Трибунала также будет способствовать установлению верховенства права и устойчивой демократии в России, обеспечивая соблюдение принципов законности и развитие демократических институтов, что станет фундаментом нашего общества в будущем.

Работа по восстановлению справедливости требует не только индивидуального наказания преступников, но и деконструкции тех институтов и обычаев, которые создали фундамент для этих преступлений. Она должна строиться на принципах инклюзии.

Комиссии по установлению правды сделают видимыми разные типы насилия в обществе. Поэтому к участию в их работе необходимо привлекать уязвимые группы: женщин, ЛГБТК+, людей с инвалидностью, представительниц и представителей коренных народов и этнических меньшинств. Комиссиям следует работать с такими группами, опираться на их мнения, свидетельства и исследования, вести свою работу открыто. Этому помогут пополняющиеся базы

свидетельств о дискриминации людей с особенностями и инвалидностью, расистском, гендерном, сексуализированном, гомофобном, эйджистском и экономическом насилии.

Политика памяти и преодоление «имперского синдрома»

Российскому обществу предстоит не только разобраться с последствиями преступлений, совершенных Россией в последние 30 лет, но и проработать весь спектр преступлений, совершенных советским государством в 1917–1991 годах, а в некоторых аспектах и более раннюю историю. Многие систематические преступления советской и имперской власти стали гораздо более заметными для общественности именно после 2014 и особенно с 2022 года. Стала вдвойне очевидна катастрофическая недостаточность работы по осмыслению и деконструкции механизмов советского государственного насилия, угнетения и дискриминации, которая велась в российском обществе до сих пор.

Память и историю необходимо вывести из-под контроля государства. Без этого не получится анализировать российскую историю с точки зрения интересов человека и общества, а не государства. История не должна становиться орудием государственной пропаганды. Обществу и объединениям активистов необходимо вернуть свободу памяти, способствуя диалогу всех заинтересованных социальных, этнических, территориальных, религиозных, конфессиональных и других групп и кругов общества об осмыслении советской и имперской истории. В СССР и Российской империи многие пережили опыт угнетения, пострадали от принудительной русификации, гомофобии, гендерной дискриминации и др. Нужно разглядеть и опыт тех групп, которые не оставили письменных свидетельств.

Движение в направлении устойчивого мира невозможно без анализа и полной деконструкции исторических и политических, советских и имперских милитаристских нарративов, практик и идей, лежащих в основе современной путинской политической мифологии. Особое внимание нужно обратить на чужденоненавистнические идеи, включая идею «русского мира», гомофобию, лишение субъектности целых народов. Именно такие идеи стали идеологической подоплекой войны против Украины. **Для деконструкции исторических и политических мифов необходимы:**

- Политико-правовая оценка системных преступлений советского и имперского государства, подробный рассказ о государственном терроре и его участниках. После этого необходимо создать программы, которые помогут восстановить справедливость, компенсировать пострадавшим и их потомкам совершенные преступления.

- Отмена в России всех так называемых «мемориальных законов», принятых с целью борьбы с инакомыслием, а также законов, ограничивающих доступ к архивам.
- Открытие и передача в общественное пользование и под независимый контроль всех государственных и ведомственных архивов, включая архивы времен СССР и Российской империи, оцифровка и публикация корпуса общественно значимых документов.
- Диалог с народами за пределами РФ, пострадавшими от СССР и его доминирования в регионе для совместного критического осмысления советского опыта. Во многих случаях необходимо закрепление признания прошлых преступлений (Голодомор, Ашаршылык, аннексии, депортации, военные вторжения и др.) юридическими документами, а также признание их международного статуса.
- Повышение видимости системного угнетения Украины, украинской культуры и идентичности, разоблачение антиукраинских стереотипов и мифов, сформировавшихся в Российской империи и сконструированных советскими и российскими властями. Необходимо уточнить историю владения предметами украинской истории, культуры и искусства в российских музеях, с целью предложить вернуть Украине те из них, которые имеют украинское происхождение.
- Полная реабилитация участников сопротивления советской власти в Украине, Литве, Латвии, Эстонии, Беларуси, Грузии и других странах, боровшихся за суверенитет. Необходимо повысить видимость антибольшевистского, антисоветского сопротивления. Нужно научиться видеть диссидентов в борцах за сохранение национальных языков, религий, культуры в республиках в составе СССР и РСФСР.
- Передача на уровень местного самоуправления вопросов топонимики, установки памятников и мемориальных досок, демонтажа памятников советского и путинского времени.
- Максимальная автономия школьного, университетского образования и науки от государства. Необходима полная автономия университетов.
- Демифологизация псевдопатриотических нарративов о Второй мировой войне, ее переосмысление на основе семейной памяти и исторической памяти других стран. Деконструкция представления о войнах, в которых участвовала Россия, о «мирном» расширении ее территории.

Эти шаги будут способствовать развитию критического мышления у граждан России, появлению граждан и общества, которые будут способны брать на себя ответственность, участвовать в выработке основополагающих ценностных принципов в стране и удерживать государство от совершения новых внутренних и международных преступлений.

Необходимо признание ответственности за преступления, совершенные в отношении народов, проживающих на территории современной России, СССР, Российской империи, а также в зоне их воздействия.

Необходима поддержка культурных и исследовательских проектов, занимающихся деконструкцией идеологии прошлого и российских империалистических нарративов. Также нужна поддержка программ, связанных с изучением и сохранением традиций, искусства и литературы меньшинств, развитием политических пространств на языках разных народов России, поддержка фем-, квир- и других активистов.

Необходимо проведение последовательной эмансипации русского языка от тоталитарных нарративов и форм. Ксенофобные и шовинистические высказывания, верховенство одной расы или этнической группы над другой должны быть расследованы и осуждаемы обществом. Это еще более сложная задача, чем борьба с идеями: внимательнейшая деконструкция языковых привычек, языковых практик, в которых все эти идеи нашли воплощение и воспроизводятся людьми уже бессознательно. Для преодоления имперского синдрома нужно укрепление горизонтальных связей и кооперации между регионами.

Глава 3. Устойчивая демократия в России и государственное управление

Мы не знаем, как будут выглядеть контуры послевоенной России. Однако для любого территориального образования в любых его границах будет стоять вопрос не просто о «восстановлении» демократии, а о принципиально новом этапе построения демократии в России. В российском гражданском обществе сегодня есть консенсус о том, что устойчивая демократия — это конституционные и институциональные гарантии сменяемости власти всех уровней в результате свободных выборов.

Мы солидарны с российскими оппозиционными группами, которые ставят целью: 1) принятие нового избирательного кодекса, предусматривающего независимость избирательных комиссий и общественный контроль за выборами, 2) полноценная федерализация, которая не позволит больше центральным властям узурпировать власть, 3) демонтаж суперпрезидентской формы правления и переход к парламентской форме правления, 4) формирование правительства коалицией, победившей на выборах, 5) восстановление независимой судебной и законодательной власти, 6) гарантии свободы слова и совести, 7) создание/переучреждение правоохранительной системы и жесткое ограничение полномочий силовых структур; установление

гражданского контроля и механизмов подотчетности силовых структур обществу.

России необходимо разделение властей, верховенство права и поддержание политической культуры, охраняющей права меньшинств. Послевоенная демократия в России будет возможна только благодаря непрерывному солидарному усилию по ее поддержанию.

Права человека и независимость судебной системы

Фундаментом катастрофы, которая разразилась после 24 февраля 2022 года, стали системные нарушения прав и свобод граждан России, нараставшие в последние десятилетия. Они стали возможны в силу недостаточной готовности российского общества защищать свои права и свободы. Недостаточной была и реакция мирового сообщества на эти нарушения.

Необходима более последовательная и принципиальная позиция мирового сообщества в отношении ситуации с правами и свободами человека в России, соблюдения российским государством общепринятых норм и стандартов в этой сфере, принятых им на себя обязательств. Одновременно важно выстроить национальную систему обучения и просвещения в области прав человека.

После смены политического режима в России необходимо скорейшее освобождение политзаключенных и всех, кто незаконно лишен свободы. Нуждаются в пересмотре все уголовные дела, в которых есть признаки политической мотивации и незаконности преследования. Должны быть отменены репрессивные нормы законодательства, противоречащие российской Конституции, общепризнанным принципам и нормам международного права, международным договорам РФ и принципам равноправия. Эти действия должны стать необходимым и неотъемлемым условием послевоенного урегулирования.

Также необходимы существенные усилия по следующим направлениям:

- обеспечение реальной независимости судов, расширение подсудности судов присяжных, отмена изъятий из нее;
- обеспечение гарантий реальной состязательности сторон в уголовном и административном судопроизводстве;
- расширение прав защиты по уголовным и административным делам;
- обеспечение гарантий гласности суда;
- обеспечение гарантий независимости адвокатуры;

- пересмотр антиэкстремистского и контртеррористического законодательства для сужения сферы его применения, конкретизации норм, минимизации возможностей злоупотребления;
- отмена норм, устанавливающих и регламентирующих институты «иностранных агентов», «нежелательных организаций», «пропаганды нетрадиционных ценностей» и т. д.;
- системное смягчение уголовного законодательства, последовательная реализация принципа правовой определенности, минимизации возможностей усмотрения правоприменителя и избирательности правоприменения, сужение сферы применения уголовной ответственности;
- реформирование тюремного законодательства, направленное на гуманизацию содержания заключенных, создание условий для их успешной реинтеграции в общество; расширение общественного контроля за пенитенциарной системой;
- отмена законодательных ограничений свободы собраний и закрепление механизмов реализации права на свободу собраний;
- отмена механизмов внесудебного ограничения прав на свободу выражения;
- упрощение законодательства о гражданских объединениях, включая их создание, уменьшение возможностей государственных органов по вмешательству в их деятельность.

Местное самоуправление

Любые институциональные, ценностные, политические изменения будут устойчивы лишь в той мере, в какой они проникнут в ткань общественных отношений. Устойчивый мир должен будет пройти имплементацию в более чем 20 тысячах российских муниципальных образований.

Для создания в России системы местного самоуправления будет недостаточно демократизации, децентрализации, наделения их независимостью и упрочения налоговой базы. Муниципальная власть должна быть надежно отделена от государственной.

Местное самоуправление, максимально включающее здравый смысл и естественную кооперацию людей, становится школой демократии для огромной массы граждан. Именно поэтому мы выступаем за максимальное расширение компетенций местного самоуправления, передачу ему максимально широкого круга вопросов, обеспечение его финансовой независимости. Также важно

стимулировать взаимодействие правозащитных и иных структур гражданского общества с местным самоуправлением.

Федерализация и децентрализация и права коренных народов

После войны основные полномочия и финансовые ресурсы в России должны быть сконцентрированы на местном и региональном уровне. Центральную власть следует формировать по принципу делегирования ей отдельных полномочий (в области обороны, безопасности, развития общенациональной инфраструктуры, обеспечения единства экономического и правового пространства), у нее не должно быть функций, которые не были четко делегированы законом. Федеральному центру останется контролировать соблюдение региональной властью конституционных норм и правовых стандартов, включая права человека.

Необходимо заключение нового соглашения между регионами и центром, которое подробно распределит полномочия, создаст систему сдержек и противовесов для контроля работы федерального центра и предусмотрит возможность выхода регионов из состава федерации. Основным принципом нового федеративного устройства — добровольность.

В новых уставных документах федеративного государства следует закрепить права коренных народов, включая право на самоопределение, в соответствии с основополагающими документами ООН и Совета Европы. Особый статус должны получить языковые права коренных народов, включая:

- право на получение образования на родном языке;
- право на признание языков коренных народов в федеральной и региональных конституциях, в законодательстве;
- право на жизнь, свободную от дискриминации на языковой основе;
- право создавать и иметь доступ к средствам массовой информации на своих языках;
- право на получение медицинской помощи на родном языке.

Необходимо стремиться к обеспечению финансовой автономии регионов, что означает пополнение региональных и местных бюджетов за счет доходов, полученных на их территории. Для регионов с низким уровнем экономического развития можно запустить институт регионального развития. Для обеспечения финансовой автономии регионов необходима реформа налоговой и бюджетной системы в пользу более справедливого распределения доходов между региональными бюджетами и федеральным центром, чьи полномочия, аппарат и власть которого должны быть существенно сокращены. Регионы должны

стать заказчиками услуг госуправления федерального центра, которые оплачивают его работу за счет отчислений в центральный бюджет.

Независимый антикоррупционный институт (Счетная палата РФ, сейчас подконтрольная исполнительной власти) должен выполнять функции независимого общественного контроля за исполнением бюджетов всех уровней и антикоррупционными мерами.

Проблема изменения климата и охрана окружающей среды

Россия располагает обширными природными ресурсами. Ее экосистемы важны не только для населения страны, но и для всего мира. Но для своих соседей Россия может быть и источником экологических проблем. Поэтому мы призываем к сохранению уникальных природных экосистем и биоразнообразия России, к поддержанию их устойчивости в интересах всего мира.

Для этого необходимо применение усовершенствованной экологической экспертизы и системы экологического мониторинга на этапах планирования и реализации экологически значимых экономических проектов. Важно обеспечить активное участие общественности в принятии решений. Очень важны пересмотр законодательства и его соблюдение в области особо охраняемых природных территорий, защиты природных памятников Всемирного наследия ЮНЕСКО, охраны лесов, защиты Байкала и т. д.

Особое внимание следует уделить вопросам обращения с отходами, включая промышленные и бытовые. Существующая система управления отходами не является устойчивой. Требуется проведение реформ для перехода к принципам циклической экономики, что поможет сократить количество отходов и увеличить их вторичное использование.

Важнейшей задачей России является реализация справедливого энергетического перехода. Сегодня Россия зависит от углеводородных ресурсов и получает доходы от их экспорта, которые позволяют вести военные действия на территории Украины, финансировать процессы, дестабилизирующие состояние целых стран и регионов. Россия — одна из крупнейших стран по выбросам парниковых газов, поэтому важно переориентировать энергетическую политику на развитие возобновляемых источников энергии, рассмотрев возможности снижения зависимости от атомной энергетики.

Россия должна активно поддерживать международные соглашения, включая Повестку в области устойчивого развития до 2030 года и Парижское соглашение об изменении климата. Ратификация Россией Орхусской конвенции «О доступе к информации, участии общественности в принятии решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей

среды» станет еще одним важным шагом к формированию устойчивого и безопасного мира.

Преодоление общественного насилия и гендерное равенство

Полномасштабная агрессия России против Украины показала всем, насколько высок уровень агрессии и насилия в российском обществе. Необходимо изменить эту ситуацию, иначе эта агрессивность будет и дальше угрожать всем слоям российского общества, включая детей, стариков и другие наименее защищенные группы населения, а в равной мере помешает построению устойчивого мира.

Известно, что чем выше в стране уровень гендерного равенства, тем ниже уровень насилия в обществе и его склонность решать внутренние и внешние, в том числе межгосударственные споры насильственным путем. Гендерное равенство и физическая безопасность женщин и других уязвимых групп относятся сегодня к основам устойчивой демократии.

Как и большинство населения России, мы поддерживаем право женщин на аборт, считаем, что мужчины и женщины одинаково эффективны в работе и в равной степени могут быть хорошими родителями и вести домашнее хозяйство. Несмотря на усилия российского правительства по пропаганде и насильственному внедрению псевдоконсервативных ценностей, они не находят большой поддержки в обществе.

Современное российское законодательство и отказ властей от принятия необходимых законов, включая закон о домашнем насилии, не позволяет мужчинам в полной мере реализоваться в семье, женщинам — на работе, и никому — чувствовать себя в безопасности. Необходима защита от домогательств и дискриминации в образовании и на работе. Полноценная трансформация российского государства и общества не может быть осуществлена без отмены призывного принципа формирования армии.

Необходимо изменить системы поддержки семьи для активного включения обоих родителей в заботу о детях (например, изменение системы отпусков по уходу за ребенком), увеличить поддержку семей (пособия, ясли, детские сады, школы и пр.), особенно многодетных, создать алиментный фонд. Большое значение имеет достижение равенства на рабочем месте: равная оплата труда и ее аудит, повсеместное введение практики «слепого рекрутинга», защита трудовых прав тех, кто осуществляет заботу о детях и больных родственниках.

Война и, в частности, военный рекрутинг из системы ФСИН увеличили домашнее и уличное насилие. Для его снижения нужны специальные программы по лечению и реабилитации участников боевых действий с ПТСР и зависимостями. Россия не сможет быть частью устойчивого мира, пока внутри

нее самой есть множество дискриминируемых категорий людей. Слабое участие женщин в политике повышает риск военных конфликтов. Демократия невозможна без инклюзии, а инклюзивность власти начинается с гендерного разнообразия. Женщины — самая большая по численности дискриминируемая группа в России, поэтому их участие в политике на равных с мужчинами сделает российскую политику более миролюбивой и демократичной.

Декриминализация ЛГБТК+ сообщества

За последние 12 лет в России было принято несколько дискриминационных законов, не только запрещающих открыто заявлять о своей сексуальной ориентации и гендерной идентичности, но и разжигающих ненависть в обществе к ЛГБТК+ людям, в том числе с помощью пропаганды. Криминализация и объявление ЛГБТК+ сообщества экстремистским, фактический запрет трансперехода и поощрение нарратива ненависти к этой, как и к любой другой уязвимой группе, противоречит основам прав человека и делает невозможным создание справедливого и устойчивого общества, основанного на принципах демократии и равноправия.

Необходимо не только отменить дискриминационные и человеконенавистнические законы, но и уделить внимание расследованию преступлений, совершенных в том числе против ЛГБТК+ людей и принятию мер для обеспечения их прав и безопасности в обществе.

Роль культуры

После войны российской культуре придется долго отвечать на очень тяжелый вопрос: как получилось, что мы допустили историческую катастрофу? Культурное измерение путинизма должно быть подвергнуто тщательному критическому анализу. Ответ на этот вопрос и попытка не допустить агрессии в будущем потребуют демонтажа идей империи, которая и сейчас остается жить в сознании десятков миллионов россиян. Культура может сыграть колоссальную роль в выработке постимперского, послевоенного будущего.

Цель новой культуры — способствовать демонтажу культурных стереотипов, связанных с идеями империи, внешней экспансии, национализма, общества патриархата, превосходства одного народа над другим, одной страны над другой, одного человека над другим. С помощью художественных произведений деятели культуры могли бы способствовать демонтажу вредных стереотипов, которые нередко считаются базовой частью российского мировоззрения, начиная с идеи особого пути России.

Тесное сотрудничество с художниками из стран Восточной и Центральной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии поможет донести до широкой публики в России их голос, говорящий о российской и советской оккупации, об

их восприятию прошлого и «дружбы народов». Работа по переосмыслению истории станет важной частью работы в сфере культуры. Ведь сейчас большинство населения воспринимают и современную Россию, и СССР, и Российскую империю как государства, которые несли соседним народам добро и цивилизацию. Сталинизм и имперские стереотипы в российской культуре пустили глубокие корни.

Демилитаризация

Монополизация контроля за российскими вооруженными силами и другими силовыми структурами, как мы увидели в феврале 2022 года, дала Путину мощный инструмент для усиления личной власти внутри страны и проведения империалистической политики. Российское гражданское общество и демократические политики должны переустановить системный парламентский и гражданский контроль за вооруженными силами. Деятельность российских силовых структур должна быть направлена на защиту прав человека, а не интересов узкой группы политиков.

Для этого будущим демократическим институтам и гражданскому обществу нужно следовать пяти основным принципам в развитии национальных силовых структур:

- В России должен быть построен системный парламентский и гражданский контроль над всеми милитаризованными организациями. Для этого нужно использовать лучшие мировые стандарты, опыт других стран и негативные уроки российской истории.
- Будущим демократическим институтам и гражданскому обществу следует довести до конца реформы вооруженных сил, включая реформу военного законодательства, образования и военной науки в рамках реализации будущих международных обязательств России и международного права. Для этого потребуется воля политиков, способных объединить военных, госслужащих и представителей гражданского общества в интересах мира, защиты прав человека и реализации международных обязательств России.
- Реформа ВПК должна построить экономический базис для более эффективных, динамичных и современных силовых структур, не причиняющих вред мирным жителям и окружающей среде.
- Российская внешняя политика должна быть ответственной за мир и процветание будущих поколений. Для этого России вместе с международными партнерами следует восстановить полноценное участие в международных договорах по контролю за вооружениями и нераспространению, учитывая возрастающую роль неевропейских стран в системе глобальной безопасности.

- Российскому демократическому гражданскому обществу и правительству следует провести широкомасштабное просвещение российских граждан о функциях, роли и принципах работы всех российских силовых структур. Милитаристский миф о роли вооруженных сил и других силовых структур в российской истории мешает мирному демократическому развитию и вредит безопасности России и других стран.

Для борьбы с милитаризмом российское школьное образование должно быть полностью освобождено от военно-патриотической идеологии и переориентировано на солидарность с другими, созидательную предприимчивость и культурную открытость. Российские дети должны ориентироваться на заботу друг о друге, созидание, благосостояние своего сообщества и страны, понимая, кто их защищает, от кого и каким образом.

Гражданское просвещение

Тоталитарный коммунистический режим и его прямой наследник, современный российский режим совершили тяжелейшие преступления против человечности. Они направлены на отдельных людей и общество в целом. Беснаказанность этих преступлений, беспамятство общества, переписанная история, индоктринация граждан еще со школьной скамьи сделали население России инертным и слабо способным к гражданскому участию.

Гражданское просвещение является необходимым условием и инструментом для формирования условий осознанной гражданственности. Она предполагает осознание гражданином себя как активного участника гражданской жизни (не только внутри своего государства, но и в мире), понимание сложности и взаимосвязанности процессов в глобальном мире, истории, своей собственной сопричастности и ответственности, и естественным образом вытекающей из этого гражданской солидарности. Сильное и просвещенное гражданское общество создает условия для устойчивой демократии, требует подотчетности государства и помогает гарантировать неповторение насилия.

Глава 4. Устойчивый мир

Вина и ответственность за нападение на Украину полностью лежат на России. Однако изменений в одной лишь России недостаточно для предотвращения других подобных трагедий. Несмотря на усилия мирового сообщества, мир продолжают сотрясать войны. Необходимо продолжить прикладывать миротворческие усилия и укреплять порядок, если мы хотим жить без войн и насилия.

России после войны необходима принципиально новая доктрина внешней политики. Основой для нее может стать документ, утвержденный в 1993 году,

когда Россия демонстрировала желание стать демократической страной, чья главная внешнеполитическая цель — установление добрососедских отношений с партнерами и соседями, а главный инструмент — дипломатия. Применение военной силы для решения политических и государственных споров должно быть вновь объявлено неприемлемым.

Все агрессивные элементы внешней политики, включая применение военной силы, должны быть четко увязаны с международными механизмами обеспечения безопасности в рамках ОБСЕ, ООН, других международных организаций и союзов. ОДКБ может сохраниться только при условии его радикального реформирования на основе равного представления интересов всех государств-членов и превращения союза в реальный коллективный элемент поддержания порядка, а не полицейские структуры, которые Россия сегодня использует для давления на своих соседей. Необходимо стимулирование создания новых региональных союзов и организаций для достижения сбалансированной горизонтальной системы обеспечения коллективной безопасности.

Международное право и международные институты

Мы уверены, что устойчивый миропорядок не может быть основан на праве сильного или воплощать «закон джунглей». Международные отношения должны осуществляться в соответствии с принципом верховенства международного права и быть подчинены его основополагающим положениям, закрепленным в статье 2 Устава ООН, во Всеобщей декларации прав человека, в международных договорах о защите прав человека, в решениях международных судов и других международных инстанций.

Новым демократическим институтам России следует стремиться к реформированию ООН. После завершения войны и начала демократизации России следует воздерживаться от использования права вето в Совете безопасности ООН в ситуациях, касающихся гуманитарных кризисов, массовых нарушений прав человека и международных преступлений. Ее голосование в Генеральной Ассамблее ООН по подобным вопросам должно быть направлено на осуждение международных преступлений и массовых нарушений прав человека, в том числе совершенных Россией, на привлечение виновных к международной уголовной ответственности.

В 2020 году была запущена кампания глобального гражданского общества We, the People. Она призывает осуществить три реформы, направленные на предоставление гражданскому обществу более весомого голоса в глобальном управлении. Во-первых, предлагается создать «Гражданскую инициативу мира», которая позволит гражданам вносить в повестку дня Генеральной ассамблеи или Совета безопасности ООН предложения, достигшие определенного порога общественной поддержки. Во-вторых, создать Парламентскую ассамблею ООН, состоящую из избранных представителей, и

сделать ее связующим звеном между гражданами и ООН. В-третьих, создать пост посланника ООН по вопросам гражданского общества, который будет отвечать за реализацию более инклюзивной стратегии по взаимодействию гражданского общества и ООН. Если это будет реализовано, ООН сможет более эффективно реагировать на глобальные вызовы — дискриминацию, неравенство, конфликты, изменение климата. И новым демократическим властям России необходимо поддерживать движение в этом направлении.

Россия должна встать на путь проведения необходимых конституционных и других законодательных реформ, разработать меры политического и практического порядка, чтобы преодолеть препятствия для ее повторного вхождения в состав Совета Европы и присоединения к Европейской конвенции по правам человека.

Необходимо пересмотреть систему международного уголовного правосудия и найти более эффективные рычаги для его эффективного осуществления в отношении всех международных преступлений вне зависимости от того, кто подозревается в их совершении. Один из таких рычагов — принцип универсальной юрисдикции, который позволяет судить лиц за нарушения международного права независимо от их гражданства и места совершения преступления. Усиление сотрудничества государств в расследованиях и судебных преследованиях лиц, ответственных за международные преступления, будет способствовать эффективной борьбе с безнаказанностью, поддержанию международного мира и безопасности. Нужно укреплять принцип универсальной юрисдикции как фундаментальный инструмент для создания мира, основанного на законе и справедливости.

В международном правопорядке нет места избирательному применению международного уголовного права. Россия должна стать стороной-участницей Римского статута Международного Уголовного Суда (МУС) и принять Кампальские поправки к Римскому статуту 2010 года о преступлениях агрессии. Россия должна имплементировать Римский статут в национальное законодательство и сотрудничать с МУС без каких бы то ни было задержек или исключений, в том числе по вопросам ареста и передачи лиц; содействовать их добровольной явке в МУС по его запросам. Должен быть рассмотрен вопрос о признании Россией юрисдикции МУС в отношении международных преступлений, совершенных её гражданами или на её территории в прошлом, с признанием его юрисдикции вплоть до 1 июля 2002 года. Как сторона-участница МУС, Россия должна содействовать расширению и универсализации его членства.

Отказ от толерантности к авторитарным режимам

Как показывает российский опыт, концепция неизбежности либерализации вследствие экономического развития оказалась несостоятельной. Попытки налаживать связи с авторитарными режимами приводят к их укреплению, а не к

демократическим изменениям. Нападение России на Украину подтверждает, что сотрудничество с авторитарными режимами увеличивает угрозу глобальной безопасности и мешает своевременно и эффективно противостоять странам-агрессорам. Демократическим странам нужно минимизировать свою зависимость от ресурсных и индустриальных автократий. Необходим контроль над распространением продвинутых технологий, не допускающий их передачу авторитарным режимам.

Ослабление торгово-экономических связей с авторитарными режимами не означает, что автократии необходимо полностью изолировать. Поддержка гражданских обществ в таких странах будет способствовать устойчивости возможных демократических изменений в них в будущем. Диалог с гражданскими объединениями и НКО позволит слышать не представленные в диктаторским режимом слои населения, глубже понимать происходящие внутри них процессы и эффективнее с ними взаимодействовать. Государства и наднациональные институты могут вкладываться в программы просвещения и обмениваться экспертизой с гражданскими объединениями.

Россия после войны должна стать активным участником этого процесса. И одновременно, при соблюдении принципа добровольности, его объектом, — пока не будут достигнуты гарантии ее невозврата к тоталитаризму.

Вместо заключения

Мы верим, что у российского гражданского общества есть потенциал для переосмысления основ российской государственности на принципах демократии, федерализма, верховенства права, соблюдения прав и свобод человека и ненасилия.

Мы выражаем нашу приверженность демократическим ценностям, ценностям прав и свобод человека и международному праву. Переход к правовому демократическому государству в России, безопасному для стран-соседей и собственных граждан — это огромный вызов для демократически настроенных граждан России.

Мы принадлежим к той части российского общества, для которой агрессия против Украины неприемлема. Мы не в силах сегодня остановить войну. Но мы продолжим делать всё возможное для достижения мира и создания послевоенной демократической России, которая сможет сказать: «Никогда больше!»

Манифест подготовили:

- **Инна Березкина**, Школа гражданского просвещения
- **Сергей Васильев**, юрист
- **Варвара В.**, деколониальная фем-активистка
- **Борис Грозовский**, «Страна и мир. Sakharov Review»
- **Сергей Давидис**, руководитель Проекта "Поддержка политзаключенных. Мемориал"
- **Роман К.**, правозащитник
- **Ирина К.**, Платформа гражданских, антивоенных и гуманитарных инициатив
- **Сергей Кривенко**, правозащитник
- **Александр Морозов**, политолог
- **Катя Мороко**, Платформа гражданских, антивоенных и гуманитарных инициатив
- **Иван Преображенский**, кандидат политических наук, комментатор Deutsche Welle
- **Александра Поливанова**, «Мемориал»
- **Неля Рахимова**, эксперт по устойчивому развитию
- **Елена Русакова**, психолог, политик
- **Артур Соломонов**, писатель, драматург
- **Эвелина Чайка**, правозащитница, ЛГБТК активистка
- **Георгий Чижов**, политолог
- **Кирилл Ш.**, специалист в области оборонной политики
- **Анна Я.**, антиколониальная активистка, экономист
- **Lana Py**, антиколониальная активистка, физик, доктор естественных наук
- **Maria**, блогер "The girl who said know"

Постоянно обновляемый список подписантов можно найти в [онлайн-версии](#) Манифеста, а также подписать на сайте [Change.org](#).